

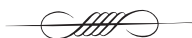
Egy hátrányos helyzetű kistérség segélyezési és közfoglalkoztatási gyakorlata

— *Aid Distribution Practice and Public Employment in a
Socially Disadvantaged Micro-region* —

Keywords Public Employment Law, public employment, social aid system, day labour

Abstract

The aim of the present study is to investigate the circumstances under which the new Public Employment Law (codified in the summer of 2011) functions and its efficiency in a quite deprived micro-region. Since there is practically no opportunity for work in this area, especially in the small villages, the majority of the population makes its living from temporary income and social aid. Employment and livelihood are characterised by the cyclical time management resulting from large-scale agricultural production, everyday tasks and necessities of day labour. In short, it can be stated that all settlements agreed with the introduction of 'workfare', but not with the negative discrimination of public workers. Despite the fact that the increase of the number of people who benefit from social aid is disadvantageous for the whole population, the human rights and human dignity of public workers has become more and more respected which is possibly a result of ethnic homogeneity of the micro-region, or in other words, the absence of Gypsy ethnicity.

A terepkutatás célja és módszerei

A kutatás helyszínének kiválasztásakor abból a feltevésből indultam ki, hogy a munkakényszerrel egybekötött inklúziós politikák eredményei ellentmondásosak, és az esetleges negatív következmények előfordulásának valószínűségét növelik a már egyébként is meglévő strukturális hátrányok. A mórachalmi statisztikai kistérség az ország leghátrányosabb helyzetű térségeinek egyike, ahol a mezőgazdaságon kívül nagyon kevés a munkalehetőség. A kutatás során elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy az aktív korúak segélyezésének szigorítása, a 2011 nyarán elfogadott új közfoglalkoztatási törvény milyen változásokat jelentett az eddigi gyakorlatokhoz képest, illetve arra is, hogy erről miként vélekednek a megkérdezett szakemberek. Az esettanulmány elsősorban a települések segélyezési és közfoglalkoztatási politikáinak jellemzőire fókuszál, de ennek megértéséhez ismerni kell a térség társadalmi, gazdasági és szociális helyzetét, valamint azt is, hogy a hivatalos munkapiacon kívül milyen egyéb megélhetési lehetőségek kínálkoznak a munkanélküliek számára.

A kistérséghez tartozó összes település segélyezési és közfoglalkoztatási gyakorlatának vizs-

gálata szétfeszítette volna e kutatás kereteit, ezért a kilenc település közül öt került a mintába. A kiválasztásban a kistérségi munkaszervezet egyik szakértője volt segítségemre, arra törekedve, hogy a vizsgálatba vont települések mind a lakosság szám, mind a gazdasági-társadalmi fejlettség szempontjából jól reprezentálják az egész térséget. A települések társadalmi-gazdasági helyzetképének megrajzolásában a statisztikai adatok¹ elemzése dominál, míg a kistérség segélyezési és közfoglalkoztatási stratégiáival foglalkozó fejezetek a települések szakértőivel készített interjúkra épülnek. Emellett nagy hasznát vettem a Homokhátság tanyavilágával foglalkozó eddigi kutatásoknak, valamint a településekről készült monográfiáknak is.

A szakértői interjúk alanyai alapvetően három körből kerültek ki. Minden településen megkerdeztem a település vezetőit (polgármester, alpolgármester, jegyző), a szociális igazgatásban dolgozó szakembereket, valamint a szociális alapszolgáltatási feladatokat ellátó (családsegítő és gyermekjóléti család gondozók, tanyagondnokok, közösségi gondozók, gondozási központ vezetők) munkatársakat. Emellett, a helyi specialitásokhoz igazodva, interjúztam a kistérségi munkaszervezet kulcspozícióját betöltő menedzserekkel (munkaszervezet-vezető, közmunka szervező, vidékfejlesztési menedzser) és a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat mórահalmi kirendeltségének vezetőjével is.

A konkrét terepkutatás², a szakértői interjúk elkészítése 2012. április elejétől június közepéig tartott. A különböző szakemberekre szabott interjúvázatokat az esetek túlnyomó többségében még a személyes találkozás előtt elküldtem az érintetteknek.³ Összesen 33 szakemberrel beszélgettem, közülük csak egy volt olyan, aki nem engedélyezte a diktafon használatát. A többi esetben az interjúkat rögzítettem, majd szöveghű módon legépeltem. A kutatás alanyainak anonimitását oly módon is biztosítani kívánom, hogy csak a hivatkozott szakember munkakörét jelölöm, a település nevét viszont nem. Segítő-készségüket és közreműködésüket ezúton is köszönöm. Hálás vagyok az együtt töltött időért, az inspiráló beszélgetésekért, a magnón kívül megosztott bizalmas információkért. Nélkülük ez a fejezet nem készülhetett volna el.

A kistérség bemutatása

A kistérség földrajzi helyzete

A mórահalmi kistérség a dél-alföldi régió déli részén, Csongrád megye délnyugati területén, túlnyomórészt Szeged város vonzáskörzetében, a magyar–szerb határ mentén helyezkedik el. (*I. térkép*) A kistérség csak közúti kapcsolatokkal rendelkezik. Az 55. út a kistérség legfontosabb közlekedési tengelye. Az egyes településeket Szeged központú, hálózatos közútrendszer köti össze. A közutak minősége javításra szorul. Közúti határátkelőhely jelenleg nincs, de Ásotthalom térségében terveznek kishatárforgalmat lebonyolító határátkelőhelyet. A kistérség kilenc

¹ A tanulmány készítésének időpontjában még nem voltak hozzáférhetőek a 2011-es népszámlálási adatok, így jórészt a 2001-es népszámlálási adatokat használtam. A lakónépesség változása viszont már az előzetes adatokban is szerepel, így erre a tanulmány későbbi részében hivatkozom is. A népszámlálási adatok mellett a KSH településsoros (T-Star) adatbázisait is felhasználtam.

² A kutatás előkészítése több hónapig tartott, minden település polgármesterétől írásbeli engedélyt kértem az interjúk elkészítéséhez. Természetesen első körben a kistérség elnökének, aki egyben a térségközpont polgármestere is, a hozzájárulására volt szükség.

³ Ezt különösen a szociális igazgatási ügyintézők igényelték, mert így az interjú időpontjára naprakész statisztikai adatokkal tudtak készülni.

településének közös jellemzője a kiterjedt külterület, amely térségi átlagban az összes terület 96,9 %-át foglalja el. A külterületen valamennyi település esetében sűrű tanyahálózat alakult ki, amely ma is folyton változó, fejlődő, átalakuló rendszer. Ennek megfelelően a külterületi népesség aránya magas, kistérségi átlagban megközelíti az 50 százalékot. Ez megmutatkozik a népsűrűségi adatokban (49,1 fő/km²) is, amely országos összehasonlításban⁴ nagyon alacsonynak számít. Települési viszonylatban ez azonban nagy szóródást mutat, két szélső értékét Bordány (87,2 fő/km²) és Öttömös (26,2 fő/km²) képviseli. Megfigyelhető ebben Szeged közelségének hatása is, a népsűrűség a szegedi agglomerációba tartozó településeken magasabb, mint a megyeszékhelytől távolabb eső helyeken.

A kistérség helye a közigazgatás és a területfejlesztés rendszerében

A statisztikai kistérség a 2004. évi többcélú kistérségi társulásokról szóló törvény alapján jött létre, jelenleg kilenc település alkotja: Ásotthalom, Bordány, Forráskút, Mórahalom, Öttömös, Pusztamérges, Ruzsa, Üllés, Zákányszék. A térségben már ezt megelőzően is működtek egyéb önkéntes társulási formációk. 1996-ban alapították meg a Homokháti Önkormányzatok Kistérségfejlesztési Társulását.⁵ Ebben az előbb említettekén túl még Domaszék, Röske, Szatymaz és Zombó községek vesznek részt. A harmadik nagyon fontos szervezet a Homokháti Önkormányzatok Kistérségi Területfejlesztési Közhasznú Egyesülete, melyhez két Bács-Kiskun megyei település (Balotaszállás, Kelebia) is társult. Az egyesület fő profilja a határokon átnyúló infrastruktúra fejlesztési pályázatokon való részvétel. Szerepük az elmúlt években értékelődött fel, miután igyekeznek maximálisan kihasználni a közhasznú státuszból eredő előnyöket. Emellett működik még egy helyi vidékfejlesztési egyesület, valamint a Homokhát Eurointegráció Kht., amely a nevében ugyan közhasznú, de valójában inkább egy gazdálkodó, gazdasági társaság. A csupán a kötelezően előírt feladatok ellátását⁶ végző többcélú társulásokkal szemben a mórahalmi kistérségben nagyon hangsúlyosan jelennek meg a településfejlesztési feladatok is. A folyamatban lévő jogszabályváltozások,⁷ a közigazgatás átszervezése miatt sok a bizonytalanság, azt még egyelőre senki nem tudja, hogy a többcélú társulások a jelenlegi formájukban meddig működhetnek tovább.

A kistérség egyetlen városa Mórahalom, amely központi fekvésénél és kedvező közlekedéscsoporthelyzeténél (autópálya, bajai út és a határ közelsége) fogva a kistérségi együttműködés központja is. Mórahalom településfejlődése egyébiránt sok szempontból kivételesnek számít, hiszen az egyetlen olyan tanyaközség, amely elnyerte a városi rangot, és mindezt az önálló településsé válását követő nem egészen négy évtized alatt. A kezdetben „oknélküli” város⁸ egy rendkívül tudatos városfejlesztő politikai stratégiának⁹ köszönhetően – a kilencvenes évektől már funkcionálisan is kezdték megfelelni a jogállásából adódó szerepkörének. (DURÓ

⁴ A 2011-es népszámlálás előzetes adatai szerint az országos átlag 107,3 fő/km² http://www.nepszamlalas.hu/files/sharedUploads/Anyagok/2012/04_ho/nepszelo2011.pdf. Hozzáférés: 2012. 07.11.

⁵ A szervezet leginkább területfejlesztési céllal jött létre, térségi közös projektek megpályázására.

⁶ A legtöbb társulás a plusz normatívából adódó előnyök kihasználása miatt jött létre.

⁷ A többcélú társulásokról szóló törvény 2012. december 31-éig hatályos.

⁸ A kifejezést ifj. Leopold Lajostól vettem át, aki a magyarországi felelős modernizációval foglalkozó munkájában, a színlelt kapitalizmus egyik megnyilvánulási formájaként értelmezi azokat az ipari jelleg nélküli alföldi mezővárosokat, amelyekben a népesség túlnyomó többsége továbbra is a mezőgazdaságból él. (LEOPOLD 1995)

⁹ Ez a politika három pillérré épült: a mezőgazdaság fejlesztése összekapcsolódott egy ipari park létesítésével, valamint az idegenforgalom fejlesztésével. (DURÓ 2011)

2011) Vitathatatlan, hogy a térségben Mórahalom rendkívül meghatározó szerepet tölt be, amit a helyiek, még inkább a települések polgármesterei elég rosszul viselnek: „*mert mindig megkapják a lakosoktól, hogy bezzeg-bezzeg. Ő a bezzeg város.*” (polgármester)

A települések nagy részének Szegedhez kötődése hagyományosan erős, különösen a szegedi agglomerációba tartozó települések (Bordány, Mórahalom, Zákányszék) esetében. Ennek egyik jele a Szegedről való kiköltözés, amely e települések lakóhelyként való felértékelődését is jelzi. A megyeszékhely vonzását a helyiek mentális térképén elfoglalt kitüntetett helyével is jól lehet illusztrálni. „A mai zákányszékiek is Szegedtől mérik a távolságokat: míg a város és a faluközpont közé eső Zákány alsón élők *kimönnek* a faluba, és *bemönnek* Szegedre, a belterületől nyugatra eső határrészek lakói számára mindkét irány *befelé* van.” (DURÓ 2011. 212.) A kistérségen belül Ruzsa önálló mikrocentrumnak számít (ahogy a helyiek mondják: állam az államban), amely Öttömösre és Pusztamérgesre gyakorol vonzást.

A kistérség a területfejlesztési szempontból kedvezményezett, leghátrányosabb helyzetű térségek egyike.¹⁰ A kistérséghez tartozó települések közül hét tartozik a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott települések közé.¹¹ A problémák közös gyökere, hogy „valamennyi település a közlekedés fő vonalaitól távol eső, esetenként megye- vagy országhatár mentén fekvő homoki tanyaközség, ahol a mezőgazdaságon kívül vajmi kevés a helybeli munkalehetőség. (...) Az itt élők helyzetét még inkább nehezíti, hogy közvetlen szomszédságukban – Szeged kivételével – csak hasonlóan hátrányos helyzetű kistérségek találhatók (Jánoshalma, Kiskunmajsa, Kiskunhalas, Kistelek).” (DURÓ 2011. 213.)

A térség településeit járva ebből az „elmaradottságból” azonban szinte semmi sem látszik. Az országgyűlési képviselőként is dolgozó mórahalmi polgármester (a társulás vezetője) kapcsolati tőkéje és pályázat centrikussága, valamint néhány település fiatal és ugyancsak menedzser szemléletű vezetői gárdája mind-mind hozzájárulhatott ahhoz, hogy a településeken nagyon sok beruházás és fejlesztés történt az utóbbi években. „*Ha valaki jár másik alföldi, de akár járhat somogyi vagy tolnai településeken, összehasonlíthatja, lehet látni a fejlődést, lehet látni az új házakat. Nincsenek lerobbanva a házak, gondozott, kulturált. Ez jelzi azt, hogy van pénz sok helyütt, van szorgalom sok helyütt.* (jegyző) A mezőgazdasági termelésből, állattenyésztésből, háztáji gazdálkodásból, valamint a napszámos munkából származó jövedelmek azonban gyakran láthatatlanok, így nem jelenhetnek meg a hivatalos statisztikai adatokban sem.

Ezzel együtt a térség települései között jelentős fejlettségbeli különbségek vannak. A többcélú társulás munkaszervezet vezetőjének értékelése szerint Mórahalom mellett a nagyobb települések, elsősorban Bordány, Üllés és Zákányszék vannak jobb helyzetben. A leszakadók táborába a térségközponttól legtávolabb lévő, Bács-Kiskun megyével határos települések (Ásotthalom, Öttömös, Pusztamérges) tartoznak. A siker, illetve a sikertelenség okát más-más módon értelmezik a jobb, illetve a rosszabb helyzetű települések vezetői. Ez utóbbiak arra panaszkodnak, hogy a kistérség rossz gazdaságpolitikát folytat, néhány települést – leginkább a központot – „*túlfejlesztettek*”, a pályázati pénzeket pedig gazdaságilag megalapozatlanul, pazarló módon használják fel. „*Tehát hiába csinálnak óriási csarnokokat, hogy ha nem tudnak mit termelni*” (polgármester). A másik oldalon elismerik ugyan az objektív adottságokból eredő hátrányokat

¹⁰ A 64/2004. (IV.15.) Korm. rendelet 4.§(1) szerint: A területfejlesztés szempontjából kedvezményezett térségek közül azok a kistérségek, amelyeknek komplex mutatója nem éri el Budapest komplex mutatójának 60 %-át, területfejlesztési szempontból a leghátrányosabb helyzetű kistérségeknek minősülnek. Forrás: http://www.fvm.gov.hu/doc/upload/200410/64_2004_korm.pdf. Hozzáférés: 2012.03.23.

¹¹ 7/2003. (I.14.) Korm. rendelet.

(Szededtől való távolság, periférikus elhelyezkedés, infrastrukturális elmaradottság, elöregedés), ugyanakkor úgy gondolják, hogy jobb menedzsmenttel, másfajta mentalitással még lehetne javítani a helyzetükön. Ezek a települések viszont olyannyira forráshiányosak, hogy még a pályázati önerő biztosítása is gondot okoz.

A települések demográfiai jellemzői

A kistérséghez tartozó települések túlnyomó többsége közepes, illetve nagy lélekszámú község, a legkisebb település Öttömös, amelynek népessége még az ezer főt sem éri el. Nem meglepő módon a legnépesebb település, a térségközponti szerepet betöltő Mórahalom, de csupán a lakosságszámot tekintve nincs jelentős különbség a „város” és a többi település között. A kistérség lakónépessége 2010 végén 26 172 fő volt és tíz év alatt – 1998 és 2008 között – négy százalékkal növekedett,¹² míg az országban, különösen a dél-alföldi régióban, ezzel ellentétes irányú tendenciák zajlottak.¹³ Mint ismeretes Magyarországon a nyolcvanas évek elején indult meg a természetes fogyás, vagyis a halálozások száma évről évre meghaladja a születéseket. Ez különösen igaz Csongrád megyére, ahol ezek a folyamatok már 1980-ban megkezdődtek és mértéke mindig is nagyobb volt, mint az ország egészében. (Bajmóczy 2001) A születési és halálozási rátával szoros kapcsolatban álló korösszetételt vizsgálva az látszik, hogy a települések többségében az időskorúak száma jelentősen meghaladja a gyermekkorúakat. A „legfiatalabb” település egyértelműen Bordány, ahol az öregedési index¹⁴ értéke alig valamivel van 1 fölött. (*I. táblázat*) Ezen a településen évről évre több gyermek születik¹⁵, mint a jóval nagyobb lélekszámú Ásotthalmon¹⁶. A lakosság elöregedését, a fiatalok elvándorlását egyébiránt minden településen az egyik legsúlyosabb társadalmi problémaként érzékelik a megkérdezett szakemberek.

A teljes népességváltozást nemcsak a természetes szaporodás, hanem a vándorlási egyenleg is meghatározza, így egyértelműen elmondható, hogy a kistérséghez tartozó tanyaközségek lélekszámának növekedése a vándorlási nyereségnek köszönhető. Amennyiben a 2001-es adatokat a 2010. december 31-i állapottal¹⁷ vetjük össze, úgy megállapítható, hogy még a statisztikai kistérségen belül is igen változatos a kép. Ásotthalmon például több mint kétszáz fővel csökkent a lakosság, míg a térségközpont közel ötszáz fős többletet könnyelhet el. Ez nem jelenti azt, hogy a többi településen ne történtek volna jelentős népességmozgások (a szociális okokból tanyákra költözőkről és a külföldi vendégmunkásokról később még részletesen lesz szó), de ezek egy része statisztikailag nehezen megragadható,¹⁸ hiszen közülük sokan nincsenek bejelentve arra a címre, ahol élnek.

¹² VÁTI TEIR adatbázis: Forrás: https://teir.vati.hu/rqdist/main?rq_app=um&rq_proc=mainuj_nd

¹³ A 2011-es népszámlálás előzetes adatai szerint Csongrád megyében tíz év alatt 3,5 százalékkal, Bács-Kiskun megyében 4,6 százalékkal, míg Békés megyében 9 százalékkal csökkent a lakónépesség. Forrás: http://www.nepszamlalas.hu/files/sharedUploads/Anyagok/2012/04_ho/nepszelo2011.pdf. Hozzáférés: 2012.07.11.

¹⁴ A népesség korösszetételének vizsgálatára gyakran használnak egyetlen mutatót, az ún. öregességi indexet, amit úgy kapunk meg, hogy a 60 évesnél idősebb népesség számát elosztjuk a 0–14 éves korúak számával. Ha a mutató értéke 1 fölött van, a népesség öregedőnek tekinthető.

¹⁵ Nyilván ennek több oka is lehet, de érdemes megemlíteni, hogy Bordány az egyetlen olyan település a kistérségben, ahol az önkormányzat minden újszülöttet tízezer forintos ruhautalvánnyal ajándékozik meg.

¹⁶ 2010-ben Ásotthalmon a halálozások száma pontosan kétszer annyi volt, mint a születéseké. Hasonlóan rossz a helyzet a legkisebb lélekszámú Öttömösön, ahol például 2007-ben mindösszesen 1 fő született, míg 14-en haláloztak el. T-Star 2010 Forrás: <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>

¹⁷ Forrás: VÁTI TEIR adatbázis

¹⁸ A belföldi vándorlási adatok elsődlegesen nem statisztikai célra létrejött nyilvántartásokból származnak, a

SZEMPONTOK		MÓRA- HALOM	ÁSOTT- HALOM	BORDÁNY	ÖT- TÖMÖS	ZÁKÁNY- SZÉK
Lakóhely	Össznépeség = 100 %	5.472	4.379	3.145	803	2.801
	Belterületi lakosok (%)	72,6	53,9	65,9	58,7	50,6
	Külterületen élők (%)	27,4	46,1	34,1	41,3	49,4
Nemek	Az 1.000 férfira jutó nők száma	1.082	0.992	1.012	1.002	1.044
	Férfiak	2.627	2.198	1.563	401	1.370
	Nők	2.845	2.181	1.582	402	1.431
Életkor	Öregedési index	1,52	1,43	1,09	1,46	1,39
	0–14 évesek	873	666	566	132	466
	15–39 évesek	1.714	1.565	1.085	230	905
	40–59 évesek	1.551	1.192	872	247	780
	60-x évesek	1.334	956	622	194	650
Iskolai végzettség	≥ 7 éves népeség = 100 %	5.132	4.088	2.929	732	2.613
	< 8 általánost végeztek (%)	23,2	21,8	22,0	22,3	22,9
	Alapfokú végzettségűek (%)	35,0	40,7	32,5	37,8	39,1
	Középfokú végzettségűek (%)	36,7	34,1	40,5	34,2	34,4
	Felsőfokú végzettségűek (%)	5,1	3,4	5,0	5,7	3,6
Foglalkozás	Aktív keresők = 100 %	1.946	1.262	1.220	223	1.180
	Mezőgazdaságból élők (%)	29,3	18,9	35,5	23,3	60,3
	Ipari, építőiparifoglalkoztatottak (%)	22,3	30,9	23,7	11,7	12,3
	Egyéb gazdasági ágak dolgozói (%)	48,4	50,2	40,8	65,0	27,4

TÁBLÁZAT Pillanatkép a választott települések társadalmi összetételéről ❖ A számítások a 2001-es népszámlálás adatai alapján készültek

Egy térség vagy település demográfiai jellemzésének fontos része a népesség kor és nem szerinti összetételének²⁰ vizsgálata. Általában elmondható, hogy minél idősebb egy terület népessége, annál nagyobb a nőtöbbség. A mintába került települések közül azonban csak Mórahalom és Zákányszék felel meg ennek a várákozásnak, meglepő módon Ásotthalmon – jelentős öregedési index mellett is – a nők vannak kisebbségben. A legkiegyenlítettebb nemi arányokat a térség legkisebb településén találjuk, de hasonló a helyzet Bordányban is. (.táblázat) Ez utóbbi esetben viszont a férfiak és nők száma közötti csekély különbség egyértelműen az öregedési index alacsony értékével hozható összefüggésbe. A 2011-es népszámlálás előzetes adatai szerint Csongrád megyében ezer férfira már 1126 nő jut, amely értéket egyetlen vizsgálatba vont település sem éri el.

lakcímváltozások lakossági bejelentése alapján készülnek. Azokon a területeken, ahol a lakosok egy része életvitelszerűen nem a bejelentett lakóhelyén él, a tényleges népszámlálási adatok akár jelentősen is eltérhetnek az ún. továbbvezetett adatoktól. – http://www.nepszamlalas.hu/files/sharedUploads/Anyagok/2012/04_ho/nepszelo2011.pdf. Hozzáférés: 2012.04.12.

¹⁹ Ezúton is szeretném kifejezni a köszönetemet dr. Duró Annamáriának a szempontsor kidolgozásáért, a táblázat elkészítésében nyújtott segítségéért.

²⁰ A népesség nemek szerinti megoszlását az 1.000 férfira jutó nők számával jellemezhetjük. Hozzáférés: 2012.07.11.

A külterületi népesség aránya és helyzete

Egy közelmúltban készült település-földrajzi tipológia a kistérséghez tartozó falvakat az ún. magas külterületi népességarányú és jelentős agrárszerepükkel rendelkező falvak, túlnyomórészt az Alföldön (tanyaközségek) típusba²¹ sorolta. (BELUSZKY – SIKOS T. 2007) A kistérség települései tehát mind tanyás településszerkezetű községek, s korábban meglévő települések hátrészeiből váltak önállóvá. A közigazgatási módszerekkel létrehozott tanyaközpontok azonban a „hozzájuk rendelt tanyavilág pusztulása árán formálódtak életképes településekké. Népesedési folyamataikat 1949–1990 között tanya-faluközpont viszonylatban a beköltözés, településszinten pedig az össznépeség fogyása határozta meg. (...) A koncentrációs folyamatok azonban nem vezettek a tanyarendszer teljes felszámolásához, ahogy azt a politikai hatalom remélte: a tanyaközségek földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt megőrizték kétarcúságukat.” (DURÓ 2011. 209.) A rendszerváltás után a külterületen élők helyzetét már nem annyira a felülről érkező politikai döntések, mintsem a modern piacgazdaságokra jellemző településformáló folyamatok, így a földtulajdon rendezése, a szuburbanizáció, valamint a tanyák gazdasági és rekreációs szerepkörének erősödése jellemzik. (DURÓ 2005) A kistérséghez tartozó települések pozitív vándorlási egyenlege tehát jórészt a külterületek felértékelődéséből, a tanyák funkcióinak megváltozásából, valamint a tanyás térségekre irányuló migrációs folyamatokból tevődik össze.

A Homokháti Kistérség 2000-ben végzett teljes körű tanyafelmérése a külterületi népesség életkörülményeit meghatározó tényezők összegyűjtésére és bemutatására törekedett. A vizsgálat eredményei szerint az alábbi tanyatípusokat lehet megkülönböztetni: elhagyott tanyák; a mezőgazdasági termelés színterei; lakótanyák; rekreációs tanyák és végül a külterületi vállalkozások telephelyei. A lakótanyákon belül markánsan kirajzolódik a városból kiköltözők csoportja, akik a szociális problémáik elől menekülve kerülnek ki a tanyavilágba. Ezt a típust azért fontos külön kiemelni, mert a legnagyobb társadalmi, szociális és egészségügyi problémák is itt jelentkeznek. (MATULA 2005, KOVÁCS–VÁRADY 2007) Természetesen olyanok is vannak a kiköltözők között, akik egy élhetőbb, alternatív életformát keresnek a külterületeken. Őket a jó levegő, a természet közelsége és szeretete, valamint a bio- és ökológia lehetőségai vonzzák a tanyákra. Egy másik, a 2001-es népszámlálás adataira támaszkodó tanyakutatás arra hívja fel a figyelmet, hogy a hagyományos vagy klasszikus tanyarendszer a 21. század küszöbére megszűnt vagy legalábbis átalakulóban van. Ezzel együtt éles differenciálódási folyamatok zajlanak a külterületeken. „Együtt vagy egymástól »tisztes« távolságra élnek a gazdagságukat a tanyán elrejtő milliomosok és a városból kiszorult szegények.” (CSATÁRI–KANALAS 2006)

A külterületi népesség legmagasabb aránya Zákányszékre jellemző, ahol a 2001-es népszámlálás adatai szerint csaknem ugyanannyian éltek külterületen, mint a falu központjában. (1. táblázat) 1960-ban még Zákányszék népességének 90 százaléka élt külterületen, ami alföldi viszonylatban is jelentősnek mondható, hiszen a tanyaközségek külterületi népességének aránya ekkor „csak” 71 százalék volt. (BAJMÓCZY 2001) A mintába került települések közül Ásotthalmon figyelhető meg a külterületi lakosság térségi átlagot meghaladó aránya. (1. táblázat) Ha viszont a külterületi népesség lélekszámát és nem az egyes településen belüli arányokat vesszük alapul, akkor egyértelműen Ásotthalom rendelkezik a legkiterjedtebb, legnépesebb tanyavilággal.

²¹ A klaszteranalízis során a kutatók hét főtípust és 14 altípust különítettek el. A típusok sorszáma többé-kevésbé fejlettségüket követi, így a szomszédság bizonyos rokonságot is kifejez. A mórahalmi kistérség települései ebben a tipológiában az V. típusozhoz tartoznak, melyek kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetű, közepes méretű falvak, esetenként jelentős agrárszerepükkel, illetve külterületi lakossal.

A térség egyetlen városa ugyan nem szerepel az előzőekben említett falutípológiában, de mint egykori tanyaközség jól illeszkedik a „sorba”, hiszen a népesség közel 30 százaléka (1600 fő) itt is külterületen él. Mind az ott élők, mind az önkormányzat dolgát megnehezíti, hogy Ásotthalommal ellentétben ez szórt, tanyás térség. A település közigazgatási területének körülbelül 95 százaléka külterületi rész, így két lakott tanya között a távolság akár 3 km is lehet.

Iskolázottság

A kistérségben élők iskolai végzettsége minden iskolatípus esetén kedvezőtlenebb képet fest az országos, illetve a megyei adatokénál.²² A legnagyobb különbség a felsőfokú végzettségük tekintetében mutatkozik. Az egykori tanyaközségek lakói közül mintegy fele, sok esetben harmad annyian rendelkeznek diplomával, mint Csongrád megyében. Nem meglepő módon a diplomások aránya a térségközpontban, valamint a legkedvezőbb korösszetételű Bordányban kicsit magasabb a térségi átlagnál. Ötötömös esetében valószínűleg az alacsony népességszám okozta torzító hatásnak tudható be a felsőfokú végzettségük „magas” aránya. A még nyolc általánossal sem rendelkezők aránya, ha kicsivel is, de meghaladja mind az országos, mind a megyei átlagot.²³ Az alacsony végzettségűek esetében még szembetűnőbb a különbség a kistérség és a megyei, illetve az országos adatok között. Ásotthalmon és Zákányszéken még ennél is rosszabb a helyzet, hiszen ezeken a településeken a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya mintegy másfélszerese az országos, illetve a megyei átlagnak (26%) „Középen” viszont nem mutatkozik lényeges eltérés, a szakmunkás bizonyítvánnyal, illetve érettségivel rendelkezők aránya az országos átlag körül szóródik. Itt ismét Bordány relatíve jobb helyzetét érdemes kiemelni. (1. táblázat)

A térségben élők viszonylagos iskolázatlansága jórészt a települési jellegből adódik, hiszen már a rendszerváltás előtt is megfigyelhető volt az a jelenség, hogy a községekben többségében szakképzetlen ipari munkások és betanított munkások éltek, ilyen módon a társadalmi rétegződésből származó egyenlőtlenségek területi egyenlőtlenségként is jelentkeztek. (LAKI 2007, VIRÁG 2010) Emellett a régi, de máig is jelenlévő gazdamentális²⁴ sem feltétlenül kedvez a továbbtanulásnak. Ahogy ezt az egyik gazdálkodó családból származó beszélgetőtársam megfogalmazza: „(...)a településen az számított valakinek és komoly embernek, aki a földdel foglalkozott, az összes többi nem. Tehát a jó gazda szemében, aki rosszul gondolkodik, azt mondja, hogy én vagyok a valaki, mert én művelem a földet, enyém a föld, aki egyébként idejön, legyen az orvos, tanító, bárki, az csak azért jön ide, hogy engem kiszolgáljon.” (polgármester)

Végezetül arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy előregedő társadalmakról lévén szó, a képzetlenebb fiatalok máshol keresik a boldogulásukat. „Meg a fiatalok, akik kikerülnek az iskolából, egy fél évet, egy évet próbálkozik itt valahol, hogy munkát találjon, és akkor összeállnak csapatokba és mennek ki külföldre. Éves szinte az a 10-12 diplomás kikerül.” (polgármester) A többség számára a családi gazdaság átvétele sem jelent vonzó perspektívát, hiszen a mezőgazdaságban csak akkor tud valaki előbbre jutni, ha sokszor önkiszákmányoló módon, nem napi nyolc órát dolgozik. „És ha rendesen elfárad, utána már nem szaladgál a moziba, plázába, stb. Nincs már kedve, maximum a televízió marad. Egy viszonylagos kényelem a városban jobban megvan” (polgármester).

²² A 7 évesnél idősebb népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása minimális eltérést mutat a Csongrád megyei és az országos átlag vonatkozásában. Ezért az egyszerűség kedvéért jelen adatokat csak a megyeiekkel vetem össze.

Foglalkoztatottság és megélhetés a térség településein

„A homok azt adja vissza, amit beletesz az ember.”

A már említett településföldrajzi tipológiaszerint a mórachalmi kistérséghez tartozó települések sajátos vonását „a külterületi lakosságuk magas aránya és az átlagot két és félszeresen meghaladó mezőgazdasági lakosság-arány adja.” (BELUSZKY – SIKOS T. 2007. 276.) Ez az általános megállapítás tehát a vizsgált települések mindegyikére igaz, de még e tekintetben is jelentős különbségek vannak az egykori tanyaközségek között. Ami a legszembeütőbb, hogy Zákányszéken még a térségi átlaghoz képest is rendkívül magas az agrárkeresők aránya, olyannyira, hogy itt az önkormányzat után a helyi gazdák – mezőgazdasági vállalkozóként vagy őstermelőként²⁵ – foglalkoztatják a legtöbb embert. (1.táblázat) A térség mezőgazdasági profilját erősen meghatározza a talaj minősége, nevezetesen a homoki gazdálkodás jellegzetességei. A lazább szerkezetű talajt könnyebb ugyan megművelni, mint a feketeföldöt, de jóval több és intenzívebb munka árán.

A táji-természeti adottságokat a mezőgazdaság szocialista átszervezése során is figyelembe kellett venni. Az intenzív kertészeti kultúráknak helyet adó homokvidéken nehezebb volt olyan nagyüzemi táblákat kialakítani, mint a szántóföldi növénytermesztésre és a hozzá kapcsolódó állattartásra szakosodott területeken. A Homokhátságon ezért olyan szakszövetkezetek alakultak, amelyek kedveztek a családi kisüzemek fennmaradásának. (DURÓ 2001, KOVÁCS–VÁRADY 2007) Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a szocialista érában kialakuló háztáji termelés átmentett valamit a hajdan volt paraszti stratégiákból. A gazdálkodási hagyományok folytonosságát ily módon sikerült megőrizni és átmenteni a rendszerváltás utáni időszakra is. „Zákányszék mezőgazdasági termelői nem újrakezdték, hanem más keretek között folytatták a gazdálkodást.” (DURÓ 2011) Azt azonban mindenképp fontos megjegyezni, hogy már ezen a településen is egyre kevesebben vannak olyanok, akik számára a mezőgazdaság biztos megélhetést jelent.²⁶

„Akkor volt a tanács, meg volt egy gazdasági erő, ez kiveszett mögüle.”

A rendszerváltás előtt szinte minden településen a mezőgazdasági szakszövetkezetek voltak a legnagyobb foglalkoztatók. A Mórachalmon működő „Homokkultúra” a nyolcvanas években Csongrád megye legjobb szövetkezetei közé tartozott. Virágkorában mintegy 2000 tagja és közel 500 alkalmazottja volt. (DURÓ 2001) Még a legkisebb lélekszámú Öttömösön is havonta közel kétszáz – köztük gépkocsivezetők, traktorosok, juhászok, szarvasmarha-gondozók, lovasok, szerelők, „irodisták”, stb. – álltak sorba a fizetésért. A zákányszéki tsz megszűnése 1990-ben 350 munkahely elvesztésével járt együtt. A szakszövetkezetek azonban nemcsak munkáltatói, hanem ennél sokkal szélesebb – gazdasági, társadalmi, szociális, sőt még kulturális – funkciókat is betöltöttek a települések életében. Így például részt vállaltak a külterületi villanyvezeték-

²³ A 2001-es népszámlálás adatai alapján Csongrád megyében 19% volt ezen csoport aránya és szinte ugyanennyi (20%) volt az országos átlag is.

²⁴ Egy, az ezredfordulón végzett zákányszéki értékvizsgálat szerint a paraszti szemléletben az elvont tudásnak csekély az értéke. Mivel közvetlen hasznát nem látják, nem sokra tartják. A kutatás egyik pedagógus végzettségű interjúalánya például arról számolt be, hogy a saját megbecsültségét nem a hivatásának, hanem annak köszönheti, hogy nem ijed meg a munkától, ő is fenn ül a traktoron és eteti az állatokat. (KISSNÉ 2001)

²⁵ A zákányszéki polgármestertől származó információ szerint adott évben (2012) nagyjából 800 őstermelői igazolványt adtak ki, ami a lakosság körülből egyharmadát teszi ki.

²⁶ A település polgármesterének becslése szerint a módos gazdaréteg aránya még a tíz százalékot sem éri el.

hálózat bővítéséből és felújításából, gondoskodtak az utak karbantartásáról, kirándulni vitték az embereket. A híres zánkányszéki parasztkórus támogatását is úgy tudták megoldani, hogy a szövetkezet biztosította a buszt és a kórustagok ruháit.

A rendszerváltást követő privatizációs²⁷ folyamatok során a mezőgazdasági földterület számottevő része külső, nem gazdálkodó tulajdonosokhoz került. Az agrárreform következtében a földtulajdon felaprózódott, a termőföld egy része kihasználatlanná vált. A termelőszövetkezetek sorsát az 1992-es ún. átalakulási törvény pecsételte meg, amely lehetővé kívánta tenni a tagok számára, hogy tulajdonrészükkel együtt kiválhassanak és önálló gazdálkodásba fogjanak. Sokak szerint ennek a törvénynek a valóságos célja a szövetkezetek felszámolása, tudatos szétverése volt. (LOVAS KISS 2006) A tsz-ek megszűnése olyan gazdasági és társadalmi sokkot jelentett mind a települések, mind az ott élők életében, amelyet sokaknak azóta sem sikerült kiheverni. Az önálló gazdálkodáshoz megfelelő tőkével, tudással, illetve ambícióval nem rendelkezők számára a szövetkezetek felbomlásánem ritkán a munkaerő-piacról történő végleges kiszorulással, lecsúszással, akár még személyes és családi tragédiákkal is járhatott együtt. „Voltak emberek, akik öngyilkosok lettek, nem tudták elképzelni, hogy mit kezdjenek magukkal. Önállótlanág is. Nem mondta meg senki reggel, hogy mit kell csinálni. Annyi volt a dolgod reggel, hogy a kaját bepakold a táskádba, mellé tegyél egy üveg vizet, a vezető mondta, hogy melyik sorbakell beállni és megkapálni. Megkapálta, este hazament. Semmi önállóság, semmi, semmi (...) Ők azok, akik most lecsúsztak.” (polgármester)

A térségközpont kivételével így aztán valamennyi településen az önkormányzatok vették át a tsz-ektől a legnagyobb foglalkoztató szerepét, igaz ennek volumene meg sem közelíti a rendszerváltás előtti szintet. A kistérség vizsgált települései közül Ásotthalmon és Öttömösön csökkent a legnagyobb arányban a foglalkoztatottak száma, ami a munkanélküliségi ráta átlag feletti mértékével párosult. A mintába került települések közül mindenképpen kiemelendő még Bordány relatíve jó helyzete, ami korábban már a korösszetételnél és az iskolázottsági adatoknál is megmutatkozott. (L.ábra)

²⁷ A privatizálás elsődleges technikája a régi tulajdonosoknak, illetve azok örökösének történő teljes vagy részleges földvisszaadás volt. Részben ún. kárpótlási jegyek ellenében. (LOVAS KISS 2006)

Az utóbbi években a birtokviszonyok átrendeződésével²⁸ és a tömegtermelésre való áttéréssel, a mezőgazdaságban is fokozatosan szorul vissza az élőmunka iránti igény. A környéken élők dolgát tovább nehezíti, hogy azzal a fajta gazdálkodási módszerrel, amit örökül hoztak magukkal (intenzív, kézimunka igényes, részben vagy alig gépesített technológiák) nem lehet mennyiséget termelni: *„Ez egy szenvedés is, ahogy telik az idő egyre jobban azt látom, hogy ha komolyan csinálják és megélhetés címén, akkor meg tudnak élni belőle, kiegészítő tevékenységként meg egyre kevésbé.”* (vidékfejlesztő menedzser) Sokan csak azért foglalkoznak a mezőgazdasággal, mert nincs más lehetőségük vagy máshoz nem értenek. *„Ezt az örökséget hoztuk. Ahhoz a darab földhöz tud nyúlni, ahhoz az istállóhoz, pár állatkához. Abból próbál valamit, mert nem tud mást.”* (családgondozó) Az idősebbek – a racionális kalkulustól függetlenül vagy éppen annak ellenére azért gazdálkodnak, mert számukra még fontos, hogy a föld meg legyen művelve.

„Ha nincs ipar, esetleg a gazdaság is kicsit feketeforma...”

A térség társadalmi és szociális problémái felől érdeklődve, kivétel nélkül mindenhol azt a választ kaptam, hogy kevés a foglalkoztató, ebből adódóan még a Szegedhez közeli, viszonylag jobb helyzetű településeken is a legális és nem szezonális munkalehetőség hiányáról számoltak be a szakemberek. Mórahalom ebből a szempontból talán az egyetlen kivétel, hiszen az Ipari Park számos, jobbára külföldi befektetőt tudott a városba vonzani. A jellemzően élelmiszeripari, élelmiszer feldolgozó vállalkozások és csomagolóüzemek azonban még a helyi munkaerő-igényeket sem tudják kielégíteni, lévén közöttük sincs olyan, amelyik száz főnél többet foglalkoztatna. Úgy tűnik, mostanra még a „pályázatokon megedzett”, menedzser szemléletű önkormányzatok is elérkeztek a lehetőségeik határához, illetve a külső környezet sem kedvez a gazdaságélénkítő beruházásoknak. *„Nekünk nehézség, hogy az elmúlt időszakban az önkormányzati vagyoni csökkenet, nagyon sok ingatlan magánkézbe került, így a mozgásterünk is korlátozottabb akár egy vállalkozásnak a befogadására. Nincsenek olyan összefüggő nagy területeink, amit fel tudnánk ajánlani. (...) A mostani gazdasági helyzetben, azért csekély esélyt látok arra, hogy egy nagyberuházó itt verjen tanyát.”* (jegyző) A kevesebb adóbevétellel rendelkező önkormányzatok számára a gazdaság fejlesztése, a foglalkoztatás bővítése szinte már nem is létező perspektíva, hiszen a település intézményrendszerének működtetése minden mást felülír. *„Az adóbevételeimet a fejlesztésre kellene fordítanom, ha az állam adna elegendő normatívát az intézményeim működtetéséhez. Én például a helyi adóbevételekből pótolom ki azt a lyukat, ami az állami normatíva és a bekerülési költség között van. Ez jelentős egyébként.”* (polgármester)

Emellett a térség településein nagyon kevés az iparinak tekinthető vállalkozás. Ami a leginkább hiányzik, az a mezőgazdasághoz kapcsolódó feldolgozóipar. Amíg működtek a konzervgyárak, addig nem jelentett gondot a megtermelt termények értékesítése. Ha nincs feldolgozóipar, akkor nincs plusz hozzáadott érték sem, így az itteni mezőgazdasági termelők igyekeznek minél rövidebb időn belül értékesíteni az árut. Ez azt is jelenti, hogy a végfogyasztó által megfizetett haszon nem a munkát befektető gazdálkodónál, hanem a kereskedőknél jelentkezik. A megoldást a termelő és a fogyasztó közvetlen találkozása, egyfajta helyi áruk boltja jelenthetné, de *„valahol a szakhatóságok és a bürokrácia között félúton ezek a dolgok megnehezednek”* (polgármester).

²⁸ Itt természetesen a birtokkoncentrációról van szó. Míg húsz évvel ezelőtt egy tízhektáros terület nagynak számított, addig napjainkban a 40-50 hektáros gazdaságok tartoznak ebbe a körbe.

A Szegedhez közelebb eső, éppen ezért differenciáltabb helyi társadalmakkal²⁹ rendelkező településeken, különösen a térségközpontban, elég jól működik ez a belső kereskedelem, igaz, a már említett szakhatósági és szabályozási nehézségek miatt, egyelőre csak a sűrű zónában. *„Őstermelői igazolványa van, de kistermelői nincsen. Erre van helyi piac és ez mocorog is. Egymásra kezd találni, elsősorban az állattartási vonalon a tyúktojás, hús, tej, sajt, meg hát persze a fűszerpaprika. Tudom, hogy tőle kell venni, mert az övé az rendben van, tudom, hogy hol termelik”* (vidékfejlesztő menedzser). Ezek a belső mozgások elsősorban a családon és az ismeretségi körön belül működnek, emiatt is nehéz ezeket felülről megszervezni vagy ezeket kívülről bekerülni. A termelők és fogyasztók egymásra találása mellett az is sokat javíthatna a szétaprózódott területeken gazdálkodók számára, ha a gazdák a feldolgozást és értékesítést összehangolva együtt tudnának működni. Ennek mindenképpen alulról kellene szerveződnie, de ennek egyelőre nem sok jele látszik.

Ami a munkanélküliségi statisztikákból látszik – és ami nem

A legális munkalehetőségek hiánya, a mind az országos és a régiós, valamint a megyei átlagot meghaladó munkanélküliségi ráta már 2008 előtt is jellemző volt a kistérségre. (2. ábra) A gazdasági válság hatása itt azonban csak egy-két év késéssel, kevésbé látványos módon jelentkezett, mint a fejlettebb régiókban, hiszen nem volt honnan tömegesen elbocsátani a munkavállalókat. A térség egyetlen nagy foglalkoztatója a mórahalmi gazdák összefogásán alapuló „Mórákert” Szövetkezet³⁰ volt, amely ugyan még ma is működik, *„de már csak a régi önmagának árnyéka.”* (munkaszervezet-vezető) Ez a kissé eufemisztikus megfogalmazás valójában arra utal, hogy a sokáig mintaadónak és példaértékűnek számító első magyar termelési és értékesítési szövetkezet 2008 végére forráshiányos helyzetbe került, a gazdák, beszállítók felé több milliárdos adósság halmozódott fel.³¹ Innen körülbelül egy év alatt, fokozatosan építették le az embereket. A szövetkezet mórahalmi telephelyén jelenleg egy jórészt állami tulajdonban lévő társaság működik.³²

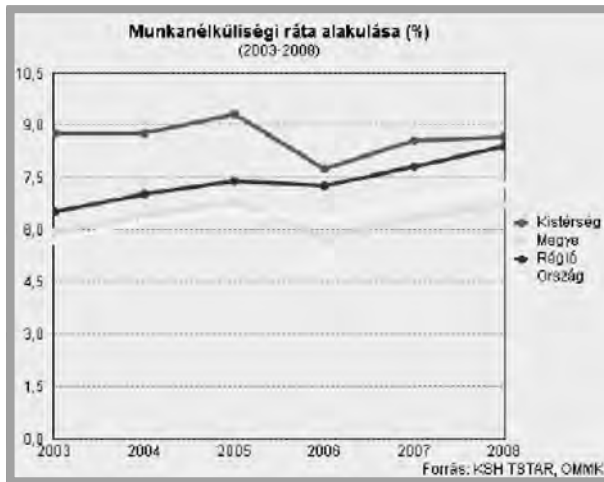
Ez azonban nem jelenti azt, hogy a regisztrált munkanélküliek száma ne emelkedett volna meg az utóbbi években. A mórahalmi munkaügyi kirendeltségtől származó adatok szerint a korábban 1200-1300 körüli létszám 2012 első negyedévében átlagosan 1700 főre emelkedett a kistérségben, ebben az időszakban a legtöbben februárban (1827 fő) voltak munka nélkül. A problémát azonban, ahogy országosan, úgy itt sem csupán a mennyiségi mutatókban kell keres-

²⁹ Itt elsősorban arra kell gondolni, hogy van-e a helyi társadalomnak elitje, illetve mennyien tartoznak ebbe a körbe. Az életformaváltás miatt egyre több, viszonylag magas jövedelemmel és státusszal rendelkező szegedi választja a városhoz közeli településeket lakóhelyül.

³⁰ Az 1995-ben, dán mintára megalakult „Mórákert” Beszerző, Értékesítő és Szolgáltató Szövetkezetet 2000-ben TÉSZ-szé (termelési és értékesítési szövetkezetek) nyilvánították. Sikerüket annak is köszönheték, hogy a legjobb pillanatban léptek, s így egy másfél éves lépéselőnyre tettek szert a hasonló profilú új típusú szövetkezetek versenyében. 2001 márciusában a „Mórákert” egyesült a „Móragazda” Termelői Értékesítő és Szolgáltató Szövetkezettel. Vállalt feladatuk a közös vetőmagbeszerzés, fajtakijárlás és értékesítés volt. A mórahalmi szövetkezetek működését gazdasági társulások is segítették, emellett helyet kaptak a helyi Agrár-Ipari Parkban. (DURÓ 2001)

³¹ MTI: Kifizetik a Mórákert termelőit. *Agrárhírek* 2010. október 20. <http://www.agrarhirek.hu/gyakorlat/8022.html>. Letöltve: 2012.07.17.

³² A 92 százalékos állami tulajdonban lévő DATÉSZ Zrt. felvásárolja a termelőktől az árut és áruházláncoknak értékesíti. A Mórákert korábbi 700 beszállítója közül mintegy 330 írta alá a szerződését a DATÉSZ-szel követeléseinek törlesztése fejében. (FEKETE KLÁRA: A DATÉSZ lépett a Mórákert helyébe. *Délmagyarország* 2012.05.11.) http://www.delmagyar.hu/gazdasag/a_datesz_lepett_a_morakert_helyebe/2278822/. Hozzáférés: 2012.07.17.

2. ÁBRA³³

Emellett a regisztráltak számához képest folyamatosan csökken a járadékban részesülők aránya is. A kutatás időpontjában még azok is benne voltak a rendszerben, akiknek az előző évben 9 hónapra állapították meg a járadékát, így a 2012. január 1-jétől hatályos jogszabályváltozások miatt az ellátottak egyébként is alacsony aránya (15%) várhatóan tovább fog csökkenni.

A munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetétele önmagában nem sokat mond (4. ábra), bár az országos adatokkal való összevetésből azért az kitűnik, hogy a térségben több a szakképesítés nélküli, mindössze 8 általánossal rendelkező álláskereső. Ez még akkor is hátrány, ha jelen munkaerő-piaci viszonyok között egyre inkább elmosódni látszik a különbség az alap- és a középfokú végzettségűek között. A szakképesítés önmagában

már nem elegendő, hiszen a munkáltatók egyre differenciáltabb igényekkel lépnek fel. A helyi munkaügyi központ szakembere szerint a regisztrált munkanélküliek között a középfokúak száma körülbelül ugyanannyi, mint a nyolc általános iskolai végzettségűeké. „Az a rossz a szakmánál, hogy hiába van nekünk műszerészünk, hogy ha erősáramú kell, tehát annyira specializálódtak már ezek a szakmák, hogy lehet hogy van esztergályosunk, de nem CNC... tehát nagyon nehéz pont olyat találni, ami a munkaadó igénye. Nem beszélve arról, hogy a munkaadók

ni. A munkanélküliek összetétele, nevezetesen a tartós munkanélküliek magas aránya (3. ábra) azt jelzi, hogy egyre többen vannak olyanok, akik „körbeforognak” a különböző ellátórendszerek között. „Előtte is voltak hosszabbak, de most már többen vannak azok, tehát a hosszabbak tartoznak a tartóson belül is. Akiknek szerencséjük van, azok bekerülnek az aktív eszközökbe, akiknek nincs, az pedig folyamatosan itt van. De az ügyfeleinknek nagyon nagy része visszatérő, egyre kisebb az a szám, aki teljesen újként jön be a rendszerbe.” (kirendeltség-vezető)

3. ÁBRA

³³ Forrás: VÁTI TEIR adatbázis

is inkább összetett tudással rendelkezőket keresnek. Ha valaki csak lakatos az kevés, merthogy karbantartónak szeretné használni és akkor kicsit értsen a villanyszereléshez, a vízvezeték-szereléshez.” (kirendeltség-vezető) Emellett sokszor olyan munkakörökhöz is kéri a nyelvtudást, amihez nem biztos, hogy kellene, de jól hangzik. Az idegen nyelvet beszélők aránya azonban itt nagyságrendekkel kevesebb, mint a szegedi munkanélküliek körében.

A regisztrált álláskeresők „kedvezőtlen” összetételét jelezheti továbbá a tartós munkanélküliek lakóhely-, illetve településtípus szerinti megoszlása. Ez ebben a kistérségben annyit jelent, hogy az egy éven túli álláskeresők között a külterületi népesség túlsúlya figyelhető meg.³⁴ Ugyancsak felül vannak reprezentálva azok a Szegedtől távol eső települések (Öttömös, Ruzsa, Pusztamérges), ahonnan a megyeszékhelyre történő ingázás szinte vállalhatatlan anyagi terheket jelentene. A legtöbben a megyeszékhelyre járnak be dolgozni, annál is inkább, mert a tömegközlekedési rendszer centrális, vagyis Szeged-központú. A települések kétharmada és a térségközpont között csak napi egy-két buszjárat indul, így Mórahalomra is jórészt csak átszállással, vagy Szegeden keresztül lehet eljutni. A külterületiek számára már sokszor a belterületre vagy a buszmegállóba való bejutás is gondot jelent, nemhogy az ingázás. Van olyan település, ahonnan 5-6 vagy akár 8 kilométert is gyalogolni kell a buszmegállóig. „Elkezdünk számolgatni, mire beér a buszmegállóba, már az elvitte a időnek a felét és akkor még a busszal bejönni, ne adj Isten át kell szállni és akkor még a Mars térről odamenne egy foglalkoztatóhoz. Tehát nem is kényszeríthetem rá, hogy fogadja el” (a Munkaügyi Központ kirendeltség-vezetője). Ez egyébiránt nemcsak a munkavállalásnál jelent gondot, hanem az ügyintézésnél is. A Munkaügyi Központban például hiába vezették be az előjegyzéses rendszert, ha az ügyintézőknek a buszjáratokhoz kell igazodniuk, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy az egyszerre, nagyszámban jelentkező ügyfelekre még a szokásosnál is kevesebb idő jut. A közigazgatás átszervezésével, a térségközpont járásközponttá válásával, a helyzet várhatóan súlyosbodni fog.

A kistérség területéről elsősorban azok ingáznak, akik viszonylag tartós és bejelentett munkát szeretnének, ebből adódóan motiváltak és olyan adottságokkal rendelkeznek, amelyek

4. ÁBRA

alkalmassá teszik őket az elsődleges munkaerő-piaci részvételre. „Tehát negyven év alatti emberek, akikben még tényleg van erő és tenni akarás is. Szegedre már az idősebb korosztály nem nagyon vállalkozik.” (polgármester) Az utóbbi években azonban még a megyeszékhely közelsége és a jó közlekedési viszonyok sem kedveznek az ingázásnak. Az egyik, Szeged közeli település szociális ügyintézője szerint egyre több helybéliit küldenek el, mert a nehe-

³⁴ Az információ a kistérségi munkaügyi központ kirendeltség vezetőjétől származik.

zebb gazdasági körülmények között a munkáltatók nem tudnak útiköltség térítést fizetni a dolgozóknak. Ebből adódóan a „vidékiek” már az állásinterjúkon is egyértelmű hátrányba kerülnek, pontosabban erre hivatkozva fel sem veszik őket.

Azok a helyi munkavállalók, akik a környéken nem találnak munkát, sokszor még messzebbre is kénytelenek elmenni, de ez már természetesen teljesen más stratégiát kíván, mint a napi ingázás. A főváros környéki beruházásokon dolgozók például kalákában, összefogva, mikrobuszsal járnak fel Pestre és csak a hétvégékre jönnek haza. A fiatalabb, mobilabb réteg pedig vagy végleg elköltözik a településekről vagy vendégmunkásként Ausztriában, Németországban, illetve Angliában dolgozik.

„Ember van, munkaerő az nem biztos....”

Az előzőekben tárgyalt gazdaságszerkezeti és foglalkoztatási problémák ellenére a térséget egyszerre jellemzi a munkaerő keresletének és kínálatának a hiánya. Ami egyfelől azt jelenti, hogy a helyiek közül sokan kényszerülnek ingázásra, másfelől pedig egyre nő a környékbeli településekről és a határon túlról érkező vendégmunkásoknak a száma. A tavasztól ősziig tartó időszakban még a kistérség legkedvezőtlenebb helyzetű településein is jóval több a munkalehetőség, mint a téli hónapokban, de ezekre a munkákra nehéz helyi embert találni. Így például Ásotthalmon az egyik mezőgazdasági szövetkezet szezonálisan akár 80-90 embert is tud foglalkoztatni, az ott dolgozóknak 90-95 százaléka azonban nem helybéli, hanem a szomszédos, megyehatáron túli településekről járnak át dolgozni. „Hát itt reggel meg délután lehet látni, hogy 8-10 kis mikrobusz is jön és hozzák az embereket” (polgármester) Hasonló tapasztalatokról számoltak be a szomszédos településen, a „spárga hazájaként”³⁵ ismert Öttömösön is, ahol egy élelmiszer-feldolgozó cég spárgaszekción közel száz főt foglalkoztat, de közöttük is csak elvétve akad helyi ember.

A térség mezőgazdasági profiljából adódóan az ideényjellegű munkák jelentős része a feketegazdaságot erősíti. A napszámos munkák iránti kereslet és kínálat azonban nem mindig található: „A helyiek ezt a munkát nem annyira érzik magukénak sokszor. Tehát nem vállalkoznak arra, hogy elmenjenek a mezőgazdaságba dolgozni, hogy naponta, nyáron, negyven fokban kapáljon.” (kistérségi társulás munkaszervezet-vezetője) Megbízható munkáskézre pedig szükség van, így az utóbbi években egyre több romániai vendégmunkás érkezik a településekre. Ahogy fentebb erről már volt szó, közülük sokan szeretnének véglegesen is megtelepedni és hozzák magukkal a családtagjaikat, rokonaikat is. Az ideérkezők bázisa az egyik központi fekvésű, Szeged közeli település, ahol a legutóbbi népszámlálás idején közel 300 fő romániai vendégmunkást regisztráltak,³⁶ ami az itteni lakosság körülbelül tíz százalékát teszi ki. Emellett jelentős számban vannak olyanok, akik még laccímkarttyával sem rendelkeznek, nem is helyben dolgoznak, csak szálláshelyként használják a települést, pontosabban a külterületi tanyákat. Nem ritkaság, hogy egy-egy ilyen tanyában 20-30 fő is lakik összezsúfolva.³⁷

Az egyre több társadalmi és szociális feszültséggel járó jelenség kialakulásában nyilvánvalóan nagy szerepe volt és van annak, hogy a külföldi munkaerő olcsóbb, mint a hazai. Több,

³⁵ <http://www.ottomos.hu/old.ottomos.hu/www.ottomos.hu/pages/varos>. Hozzáférés: 2012.07.25.

³⁶ Az adat a település szociális és igazgatási ügyintézőjétől származik.

³⁷ A bejelentés nélkül itt tartózkodók semmilyen ellátásra nem jogosultak, a gyerekeiket nem járatták óvodába, iskolába, erre egyébiránt nem is kötelezhetők. A román törvények értelmében ilyenkor megvonják a család-támogatást, de ennek az összege töredéke a gyermek munkájával megszerzhető pénznek.

mezőgazdasági termeléssel is foglalkozó szakember számolt be arról, hogy a helyiek nemcsak magasabb órabért kérnek, hanem a munkafeltételeket illetően is nagyobb elvárásaik vannak: „*És van, aki azt mondja, hogy ha vasárnap is hívjuk dolgozni, hogy ő vasárnap nem dolgozik senkinek.*” (szociális és igazgatási ügyintéző) Emellett, miután nincsenek olyan kiszolgáltatók helyzetben, mint az innen 700-800 kilométerrel távolabb lakó, sokszor hivatalos papír nélkül itt tartózkodó vendégmunkások, kevésbé számítanak megbízható munkaerőnek a helyiek szemében. „*A gazdák is keserű tapasztalatok árán látták meg azt, hogy a magyar ember sokszor nagyon szabadon értelmezi a munkát, még ilyen helyzetben is. Tehát ha őt megsértik vagy nincs kedve dolgozni.... Tehát Ő nem tudott sokszor szerintem számítani a magyar munkanélküliekre, míg egy román, aki eljön és egy kicsit rá van hagyatkozva a szállásadójára. Nincs itt a családja, nincs itt az egzisztenciája. Többet bevállal, mint egy helyi, munkaidőben, mindenben.*” (kistérségi társulás munkaszervezet-vezető)

Végezetül a bizalomról – vagy éppen annak hiányáról – is szólni kell, amely egy olyan „lelki tényező”,³⁸ amely nemcsak a már említett helyi kereskedelemben, hanem az informális munkaerő-piacon is jelentős szerepet játszik. Érdekes módon ezeket a mentális gátakat csak azon a településen említették, ahol a legnagyobb számban élnek és dolgoznak a külföldi vendégmunkások. E szerint a helyiek régebben azért sem mentek el napszámba dolgozni, mert szégyennek számított, ha valaki a saját gazdaságát nem tudta fenntartani és arra kényszerült, hogy másnál dolgozzon. Az öngondoskodásra vonatkozó erős közösségi normák mellett ugyanitt nagyon erős a versengés és az ebből származó irigység is. „*A nálunk közfoglalkoztatásban dolgozó embereknek ettől jobb lehetőségei lennének egy gazdálkodó embernél és több pénzért. De oda már nem megy el. Ne gazdagodjon meg rajta senki. Ez mentalitás. Irigység. Nehogy már neki jobb legyen, akkor inkább nem dolgozik.*” (polgármester)

A bizalom a helyi gazdák „foglalkoztatáspolitikájában” is rendkívül fontos, hiszen megfontolandó, hogy kit engednek be a gazdaságba, a lakásba. Az már más kérdés, hogy milyen szempontok alapján történik a befogadás. A vendégmunkások bázisán különös, és talán a térségben egyedülálló módon, a messzebről jött emberek iránt nagyobb a bizalom. „*Érdekes ez a közösség különben. Hát én ezt itt tapasztaltam, hogy inkább hoz valakit máshonnan, minthogy a szomszéd, hogy belásson az ő kis magánszférájába, hogy lássa mennyi a vagyona...tehát valami ilyesmit látok itt.*” (szociális igazgatási ügyintéző) A többi településen arról számoltak be, hogy a városokból kiköltöző szegényeket nem szívesen vagy egyáltalán nem is alkalmazzák. Ha mégis, akkor viszont a szocializációból és az életformából adódó különbségek, illetve az idegenekkel szembeni sztereotípiák nehezítik meg a helyi viszonyok közé beilleszkedni igyekvőket. „*Az egyik kliensem mondta, hogy néhány hét után rá és a lányára ragasztották azt a bélyeget, hogy ők a városi csirkék, akiket nem lehet terhelni. Nyilván nem bírták azt a terhelést, ami azok az emberek, akik már ezt évek óta végzik*” (családgondozó).

³⁸ Az értékszociológiai kutatások mellett már a kortárs közgazdaságtudományban is meglehetősen elismert az a tétel, mely szerint a gazdasági tevékenységekre, a fellendülésekre és visszaesésekre közvetlen hatással vannak a lakosságnak a bizalommal, a méltányossággal és a különböző történésekkel kapcsolatos érzései. (AKERLOF–SHILLER 2011)

A kistérség szociális helyzete és segélyezési politikája

Nagy intézmény, több normatíva

A Homokháti Kistérség Többcélú Társulása 2009 januárjában saját fenntartású intézményt³⁹ alapított a szociális alap- és szakosított ellátás kistérségi megszervezésére, melyen belül a következő feladatokat látják el: házi segítségnyújtás, jelzőrendszeres házi segítségnyújtás, családsegítő szolgálat, gyermekjóléti szolgálat, szenvedélybetegek nappali ellátása, idősek nappali ellátása, tanyagondnoki szolgálat, étkeztetés. Két-két településen idősek bentlakásos otthona, valamint védőnői szolgálat is kapcsolódik az intézményhez. A többcélú társulásokról szólótörvény⁴⁰ által előírt feladatok közül⁴¹ a kistérségben a szociális rész a legmeghatározóbb, ami abban is megmutatkozik, hogy ez a terület bír a legnagyobb költségvetéssel és itt a legnagyobb a foglalkoztatotti létszám.⁴² A kistérség pályázat centrikusságának köszönhetően a szociális ellátórendszer intézményeit szinte mindenhol felújították, korszerűsítették, olyannyira, hogy az elmúlt évek építési beruházásaiban ezek voltak a legjelentősebb fejlesztések. A statisztikai kistérség települései közül egyedül Bordány döntött úgy, hogy a szociális feladatokat és szolgáltatásokat nem kistérségi szinten, hanem helyben, egy intézményben integrálva működteti.

A térségben kiemelkedő fontosságú tanyagondnoki szolgálatok szervezetileg és munkajogiilag – Bordány kivételével – mindenhol az önkormányzatokhoz tartoznak, de a mindennapi munkájukat a helyi szociális intézményekben, velük szorosan együttműködve végzik. A legnagyobb lélekszámú külterületi lakossággal rendelkező Ásotthalmon, az országban egyedülálló módon, öt tanyagondnok látja el a törvényben⁴³ előírt feladatokat. Ásotthalmon működik az integrált kistérségi szociális ellátórendszer legnagyobb dolgozói létszámú tagintézménye is, amely a támogató szolgálat, valamint a közösségi pszichiátriai ellátás vonatkozásában még további négy, illetve hat település lakói számára biztosítja a szolgáltatásokhoz való hozzáférést. (A szenvedélybetegek nappali ellátásának telephelye Mórahalmon van).

A szociális ellátások integrációjának egyik előnye – természetesen a többlet normatíva mellett –, hogy a településeken egyszemélyes szolgálatokként vagy csak részmunkaidőben⁴⁴ jelen lévő szociális szakemberek a havonta tartott esetmegbeszéléseken, munkaértekezleteken, valamint a pályázati forrásokból fedezett műhelymunkákon, továbbképzéseken és szupervíziókon meg tudják beszélni a gondjaikat, és emellett szakmai segítséget is kaphatnak. Bár megjegyzendő, hogy ez a 2007 óta tartó együttműködés a térség szociális szakemberei között az utóbbi idők jogszabályváltozásainak, a szociális szakma elbürokratizálódásának⁴⁵ köszönhetően, egyre inkább

³⁹ Homokháti Szociális Központ

⁴⁰ 2004. évi CVII. törvény

⁴¹ A szociális feladatok mellett a Társulás közoktatási, egészségügyi, értékelési-ellenőrzési, környezetvédelmi és területfejlesztési feladatokat is ellát.

⁴² Az intézményben körülbelül 110-120 fő dolgozik, amely magában foglalja a technikai személyzetet és a köz-munkásokat is.

⁴³ A tanyagondnoki szolgáltatás legalább hetven és legfeljebb négyszáz lakosság számú – külön jogszabályban meghatározott – külterületi vagy egyéb belterületi lakott helyen működtethető. Amennyiben a helyi sajátosságok alapján a tanyagondnoki szolgáltatás több tanyagondnok közreműködésével valósítható meg, a tanyagondnokok által ellátandó körzetek határait – figyelemmel a lakosság szám korlátra – a fenntartó települési önkormányzat rendeletében határozza meg azzal, hogy új tanyagondnoki szolgáltatás négyszáz lakos fölött szervezhető meg. (Szociális Törvény 60.§ [3] Hatályos: 2011. I.1-től)

⁴⁴ A kisebb településeken, például Öttömösön, Ruzsán és Pusztamérgesen, ezeket a feladatokat részmunkaidőben látják el.

⁴⁵ Ez azonban nem magyar specifikum, a nemzetközi szociális munkában is megfigyelhető tendencia.

formai jelleget ölt. *„Amikor ez az egész elindult, akkor élvezték ennek az előnyét, hogy együtt vagyunk végre, volt egy kis ügyintézős rész, de a nagy rész az arról szólt, hogy akkor beszéljünk meg nehéz eseteket. Az utóbbi időben nehéz esetekről szó nincs, törvényi változások, adminisztrációs változások, még valami lapot töltünk, mert még azzal fedjük le magunkat (...) és félegykor felkapjuk a fejünket, hogy esetről meg szakmáról úgy konkrétan nem volt szó.”* (családgondozó)

.A szociális alapellátásban megjelenő problémák

A megkérdezett szociális szakemberek egyöntetű véleménye szerint a legtöbben az anyagi helyzetük javítására irányuló ügyintézésben kérik a segítségüket. Az egyik legjellemzőbb probléma a közüzemi díjhátralékok felhalmozódása és a pénzintézetekkel szembeni eladósodás. Ez utóbbi inkább a korábban munkahellyel rendelkező, épp ezért hitelképes belterületi lakosokra jellemző, míg a közüzemi számlákkal való elmaradás a lakosság többségét érinti. Meglepő módon még a jóval alacsonyabb rezsiköltségű tanyákon is komoly villanyszámla tartozások halmozódnak fel, mert *„locsol, ha nincs munkája, a jószágra infralámpával fűt.”* (családgondozó) Adósságkezelési szolgáltatás híján a szakemberek gyakran már a kikapcsolási értesítő kézhezvétele után próbálnak a szolgáltatókkal egyezkedni, a hátralékosok esetében pedig racionálisabb életvezetésre ösztönözni a klienseket. *„Itt villannyal fűteni, ahol kettőt lépek és van fa, és minden további nélkül tud fát összeszedni, és ajándékba is tud fát kapni, itt ez egy luxus.”* (családgondozó)

Bár az utóbbi években érezhetően megnőtt azoknak a száma, akik napi megélhetési gondokkal keresik fel a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokat, köztük olyanok is, akik korábban stabil egzisztenciával rendelkeztek, a szakemberek túlnyomó többsége mégis úgy véli, hogy a településükön nincsenek mélyszegénységben élő, nyomorgó családok. Ugyanakkor minden településen vannak olyan *„alacsony igényszinttel bíró”* és rendkívül kevés jövedelemből élő emberek, akik a segítséget nemcsak, hogy nem kérik, de el sem fogadják. *„Van olyan, akinek tényleg huszon-harmincezer forintos a havi járandósága, de ugye beszéltünk, vagy tanultuk az idő tájt, hogy vannak a szemérmes szegények, inkább akkor így mondanám, ilyen van. De nem a nyomorgó kategória.”* (szociális igazgatási ügyintéző) Itt mindenképp fontos megjegyezni, hogy a szakemberektől kapott információk sokkal inkább a szegénységgel kapcsolatos narratívák feltárására alkalmasak, mintsem a helyi társadalmak „valós” rétegződési viszonyainak bemutatására. Tapasztalataim szerint a mélyszegénységre vonatkozó kérdésekre a legtöbben erős háritással reagálnak, így ezt a kategóriát csak nagyon ritka és kivételes esetben⁴⁶ tartják elfogadhatónak.

Az eladósodás mellett nagyon gyakori, hogy a különféle ellátásokhoz való hozzájutás (méltányossági nyugdíjmelés, szolgálati idő összeszámolása, családi pótlék ügyintézés, rehabilitációs ellátás intézése, stb.) miatt keresik fel a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokat. A szociális alapszolgáltatások többsége tehát gyakorlatilag egy kvázi kihelyezett ügyféltagozata az önkormányzatnak. A térségközpont ebben a vonatkozásban is különbözik a többi településtől, hiszen itt döntőengermeknevelési problémák miatt kérnek segítséget, miáltal a közép- és felsőrétegek is megszólíthatók. Ugyanezen megfontolásból született a Homokháti Szociális Központ integrációs projektje is,⁴⁷ amely nem a szociális munka „hagyományos” célcsoportjaira fókuszál,

⁴⁶ Egy másik, a mórahalminál sok szempontból kedvezőtlenebb helyzetű kistérségben végzett kutatásom alanyai például csak a településükön élő, kis számú hajléktalan sorolták a mélyszegény kategória alá.

⁴⁷ TÁMOP 5.2.5. A programsorozat részeként a gyermeknevelés köré szerveződő előadásokat tartanak a környék településein. A jó nevű pszichiáterek, pszichológusok és családterapeuták által tartott előadások témáit a településeken dolgozó szociális szakemberek javaslatai alapján, a helyben felmerülő igényekre, problémákra reflektálva állították össze. A projekt 2013 májusáig tart.

hanem azon középrétegek megerősítésére, akikhez egy hátrányos helyzetű család könnyebben tud kapcsolódni.

A népszerűség előregedése nemcsak az egykori szakszövetkezeti tagok alacsony nyugdíj-pontosabban nyugdíjszerű ellátása⁴⁸ – miatt jelent problémát, hanem az érintettek nagyfokú izolációja és kielégítetlen gondozási szükségletei miatt is. Sok család nem tudja megfizetni az idősek otthonába való bekerülés költségeit, ugyanakkor az idős emberek otthoni ápolását sem tudják megoldani. Ebből adódóan a szociális alapszolgáltatásokat nyújtó intézményeknek több esetben a kompetenciájukat messze meghaladó feladatokat is el kell látniuk. Hiába van minden településen házi segítségnyújtás és tanyagondnoki szolgálat, ezek nem tudják pótolni a hiányzó házi betegápolási rendszert.⁴⁹

Kiköltözők, vándorlók és betelepülők

Mind a szociális alapszolgáltatásokban, mind a szociális irodák ügyfelei között jelentős arányt képviselnek a külterületi lakosok. A helyiek, így a megkérdezett szakemberek is, éles határvonalat húznak a tősgyökeres tanyasiak és a városból kiköltöző szegény csoportok között. A „menekülő” csoportján belül egyértelműen a sokgyerekes családok vannak többségben, emellett kisebb számban megfigyelhetők a világ szeme elől eltűnni kívánó hajléktalanok, szenvedély-betegek is. Az idegeneket a „szegénység kultúrájaként”⁵⁰ ismert értékrenddel, mentalitással és életmóddal írják le, legtöbbször azt is hozzátéve, hogy a probléma nem a helyben születettekkel, hanem a bevándorlókkal van. A leggyakrabban használt sztereotípiák szerint a beköltözők igénytelenek, lusták, máról holnapra élnek, nem jól osztják be a pénzt. Emellett „túlzottan” is tisztában vannak a jogaikkal és a törvény adta lehetőségeikkel, amit nem átalkodnak igénybe is venni. Ezzel szemben a helyieket a „szokásörző és hagyománykövető”,⁵¹ kissé idealizált paraszti értékrenddel jellemzik, melynek legfőbb elemei a munka szeretete, a szívósság, szorgosság, az előre gondolkodás és a takarékoskodás. „A tősgyökeresek tavasszal és ősszel a tanyát bemeszelik, így nőttek fel. (...) Mi kétszer melegsünk a fával, mert egyszer összegyűjtjük, egyszer meg eltűzeljük” (tanyagondnok).

A nem helybéli, félig-meddig kívülálló szakemberek szerint a problémát az okozza, hogy a városból szociális okok miatt kiköltözők nem rendelkeznek azzal a tudással, gazdálkodási ismeretekkel, valamint kapcsolati és anyagi tőkével, amely elengedhetetlen a tanyai élethez. Emellett sokszor nem reálisan mérik fel a helyzetüket, alábecsülik az ezzel az életformával járó nehézségeket. „És azért amikor azzal a problémával találkozom, hogy egy illető azt gondolta, hogy itt a krumpli az magától nő, hát hogy azt el köll vetni? (szociális és igazgatásiügyintéző) A szocializációs és mentalitásbeli különbségek ebből adódóan sok konfliktusnak a forrásai, és hiába tűnnek mégoly megalapozottnak is a beköltözők igényei, ha ezek ütköznek a helyi normákkal.

⁴⁸ A szakszövetkezeti forma esetében a tagok közül sokan otthon gazdálkodtak, a terményeiket, állataikat a szövetkezeten belül értékesítették és csak valamilyen minimális mértékű járulékot fizetettek. A szakszövetkezeti járadék összege ennek megfelelően jóval alacsonyabb, mint a „rendes” nyugdíjé.

⁴⁹ Ezt a problémát igyekezett orvosolni a Homokháti Szociális Központ egy korábban megvalósult pályázati programja, melynek keretében ápolási díjon lévő emberek számára nyújtottak segédgondozó képzést és a projekt idejére részmunkaidőben foglalkoztatták is őket.

⁵⁰ A sokat vitatott elmélet szerint a szegénység, a hátrányos jövedelmi helyzet olyan sajátos érték- és magatartás-rendszerek is teremthet, amelyek eltérnek a többségi társadalom normáitól, ezzel is megnehezítve a szegény státuszából való kilépést. (SPÉDER 2002. 24.)

⁵¹ KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G. 1983.

„Tehát amikor bemegy XY a polgármester úrhoz és azt mondja, hogy gyereket tervez és tessék már kibetonozni az utat, mit tudom én tanya 256-ig, mert a babakocsit nem fogja tudni tolni. Ez egy városi mentalitás, amivel Ő besétál oda és elmondja, hogy de ő most ugye ..gyereket fog... és akkor majd tessék azt ott megoldani az önkormányzatnak. Amitől nyilván itt helyben mindenkinek a haja szála égnek áll, mert itt az emberek nagy része tanyán nevelkedett fel és pontosan tudja, hogy az anyukájuk-apukájuk hogy nevelte fel és eszükbe nem jutott, hogy a babakocsit a dülön el kéne tolni” (családgondozó).

A városból kiköltözők sokszor nemcsak az olcsóbb megélhetés reményében érkeznek, hanem a gyermekvédelmi hatóságok vagy az adósságok elől menekülve, körbevándorolnak a települések között. Az egyébként is meglehetősen lassú és rugalmatlan gyermekvédelmi rendszer nyilvánvalóan nincs könnyű helyzetben a sokszor még lakcímkártyával sem rendelkező családokkal. Ilyen módon akár a gyermekek családból történő kiemelését is meg tudják előzni. „Van olyan családunk, akinek amikor a papír továbbmegye., mire kiderül, hogy Úristen, itt milyen sokfajta veszélyeztetettség van, addigra már ott is igyekszik továbbmenni.” (családgondozó) A szakemberek elmondása szerint a kitelepülők első hullámát még segítőszándékkal fogadták a helyiek, de most már egyre bizalmatlanabbak velük szemben.

A romániai vendégmunkások és családtagjaik jelenlétét egyöntetű ellenérzésekkel fogadják a kistérségben, annak ellenére, hogy ezek az emberek többnyire csak hétvégenként jelennek meg a bázisfalú központjában, igaz akkor elég látványosan. „Érdekes lenne ide bejönni vasárnap a bolt elé, én már vasárnap nem járok boltba. Tehát itt olyan 30-40 ember, úgy ezen a vonalon. Kint állnak a boltok előtt, ülnek a lépcsőn” (szociális és igazgatási ügyintéző). Valószínűleg az idegekkel szembeni félelmek és a cigánysággal szembeni előítéletek is közrejátszanak abban, hogy a helyiek ezt fenyegetésként, a közbiztonság romlásaként érzékelik. A kisebb-nagyobb lopásokat is a külföldi vendégmunkásokkal hozzák összefüggésbe, de ezeket a rendőrségnek még nem sikerült rájuk bizonyítani, így uniós állampolgárok lévén, semmilyen hatósági eszközzel nem tudnak ellenük fellépni. Pedig igény az lenne rá. „Mondták is nekem, hogy két ok miatt kerülhet ez a Te székedbe. Az egyik az, ha teszel ellene valamit, a másik, ha nem teszel valamit. Ha teszel ellene valamit, akkor azzal sértem a nagygazdák érdekeit.” (polgármester) A helyieknél nemcsak olcsóbb, de sok esetben megbízhatóbb munkaerőnek is számító, „jócskán napbarnította társaság” leginkább azért jelent problémát a helybelieknek, mert az ideérkező családtagok miatt egyre többen vannak és „rontják a település imázsát” (polgármester).

A „szociális fa” avagy a térség segélyezési politikája

Aképviselő-testületi hatáskörbe utalt átmeneti vagy krízis segély formája, mértéke és gyakorisága nem csupán az önkormányzatok anyagi lehetőségeitől függ, hanem sokat elárul egy település segélyezési politikájáról, a szegényekkel kapcsolatos attitűdökről is. Miután a helyi rendeletekben már nem szabályozhatják⁵² – pontosabban korlátozhatják – az átmeneti segély gyakoriságát, így ezt minden településena szokásjog határozza meg. Általában igyekeznek az embereket úgy „terelgetni”, hogy maximum negyedévente folyamodjanak segélyért, de a települések többségében az évi két-három alkalom a jellemző. Mindazonáltal minden településen növekszik az igénylők száma, így értelemszerűen csökken az egy esetre jutó segély összege. A vizsgált települések közül mindössze egy helyen zárkóztak el kategorikusan a pénzbeli segélye-

⁵² A hatályos Szociális törvény értelmében az átmeneti segély alkalmanként és havi rendszerességgel is adható. 45.§ (3) bek.

zéstől, amit részint az önkormányzat anyagi lehetőségeivel, részint az igénylők életmódjával⁵³ magyaráztak. A „szociális fa” mellett az átmeneti segélyezés másik formája a tartós élelmiszerek közös bevásárlása, ami sok családnak elveszi, elveheti a kedvét a segély gyakori igénylésétől. *„Most ez nem annyira motiváló, hogy minden hónapban bejövök és kérek átmeneti segélyt”* (szociális és igazgatási ügyintéző).

A természetbeni segélyezés személytelenebb és talán kevésbé megbélyegző módját választotta az a település, ahol a tűzifa mellett élelmiszer- és gyógyszerutalványokban adják a segélyt. Itt már az önkormányzat anyagi érdekeltsége is megjelenik a morális megfontolások mellett vagy inkább helyett. *„Utólagos beváltás van, nekünk ez nagyon jó, ha a szociálpolitikát is nézzük, hogy a bont kiadva nekünk ugye a fizetési kötelezettség később keletkezik. Ez is egy kis előny ebben a dologban.”* A többi helyen készpénzben és/vagy kamatmentes szociális kölcsön formájában fizetik ki a segélyt. Ilyen módon a segélyezett nemcsak nagyobb összeghez⁵⁴ juthat, hanem kevésbé érezheti úgy, hogy alamizsnát kapott. (Az már azonban egy másik kutatás témája lehetne, hogy milyen szelekciós elvek alapján lehet bekerülni ebbe a körbe)

A szociális igazgatási szakemberekkel folytatott beszélgetésekből az is kiderült, hogy a segélyt zömében nem a törvényben meghatározott célokra⁵⁵ használják fel az önkormányzatok. A legjellemzőbb kérelmezési ok a már említett közüzemi számlák felhalmozódása. A „tipikus” kérelmezők (nyugdíjasok, megváltozott munkaképességűek járadékában részesülők, aktív korú nem foglalkoztatottak) évente többször is igénylik a segélyt, mindig más okra hivatkozva. A térségközpontban leggyakrabban temetésekre adnak segélyt (a temetési segélyt kiegészítendő), a gyerekes családok esetében pedig az iskolai kirándulásokon való részvételre. „Igazi” és azonnal segítséget igénylő krízisek esetén az önkormányzatok jellemzően a karitatív szervezetektől kérnek segítséget az ügyfelek számára. Összességében megállapítható, hogy az átmeneti segély készpénzes formája inkább az érdemes szegények jövedelem kiegészítéséül szolgál, míg a természetbeni támogatás az érdemtelennek minősítettek kontrollját és távol tartását célozza.

Ahogy a szegények, úgy a segélytípusok között is megfigyelhető egyfajta megkülönböztetés. A legnagyobb legitimitással mindenhol a lakásfenntartási támogatás bír. Itt viszonylag magas a jövedelemhatár,⁵⁶ ebből következően majdhogynem mindenki megkapja, aki ezt igényli. A népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a segélyezési rendszerrel legtöbb fenntartással bíró településen is olyannyira fontosnak tartják, hogy még a máshol fel nem használt segélyezési keretet is ide csoportosítják át. Az átmeneti segélyt kizárólag természetbeni formában biztosító másik településen a lakásfenntartási támogatást – kissé érthetetlen módon⁵⁷ – nem a

⁵³ Természetesen itt a pénzügyi segélyezéssel szemben leggyakrabban felhozott érvre hivatkoztak, vagyis arra, hogy a segélyt alkoholra fordítják. Ez az érv már csak azért sem állja meg a helyét, mert ahogy az egyik család gondozó megfogalmazta: Van amiből így is, úgy is ital lesz. Így például az EU-s élelmiszergyűjteményekből is. Az is előfordult az egyik településen, hogy a közmunkások számára kiosztott bontatlan ásványvizes csomagot a helyi boltban alkoholra cserélték.

⁵⁴ Mindkét településen, ahol ezt a gyakorlatot is alkalmazzák, 30 ezer forintban szabták meg a felső határt.

⁵⁵ A Szociális törvény 45.§ (1) bekezdése szerint az átmeneti segély a létfenntartást veszélyeztető rendkívüli élethelyzetbe került, valamint időszakosan vagy tartósan létfenntartási gonddal küzdő személyek részére állapítható meg.

⁵⁶ A támogatásra az jogosult, akinek a háztartásában az egy fogyasztási egységre jutó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 250%-át. Szociális törvény, 38.§ (2)

⁵⁷ Értetlenkedő kérdésemre azt a választ kaptam, hogy itt kétféle logika érvényesül. A lakásfenntartási támogatás odaítélése jegyzői hatáskör, aki azért döntött a készpénzes megoldás mellett, mert sok ember csak a segélyből él és ilyen módon kicsivel több bevételhez tud júni.

szolgáltatónak utalják, hanem készpénzben fizetik ki. A szakemberek értékelése szerint ez az önkormányzatnak egy nem sokba kerülő,⁵⁸ az ügyfél szempontjából viszont hathatós, egy évre szóló támogatási forma. Valószínűleg ebben az esetben sem csupán racionális kalkulusról van szó, hanem arról is, hogy ez az ellátás nem a munkátlanlás okán jár és nem is a legszegényebbeket célozza. Ezáltal lehetőséget adhat az önkormányzatok számára, hogy azokat a tősgyökeres és „tisztos” szegényeket támogassa, akiket erre érdemesebbnek tart.

Az aktív korú nem foglalkoztatottak segélyezési gyakorlata

„Azért a nagy többség elfogadta, hogy Ő ebbe a körbe tartozik.”

Az aktív korú nem foglalkoztatottak segélyezésében az „Út a munkába” c. program keretében elfogadott, 2009-től hatályos jogszabályváltozások hoztak alapvető változásokat. Ekkor történt meg a segélyezettek munkaképesség szerinti „szétválogatása”, melynek értelmében már csak a munkavégzés alól felmentettek kaphatják továbbra is alanyi jogon a rendszeres szociális segélyt, a többieknek „rendelkezésre kell állniuk”. Ez utóbbi csoport alkotja jelenleg a foglalkoztatást helyettesítési támogatásban (Fht) részesülők körét. A homokháti kistérség települései között meglévő fejlettségbeli különbségek markánsan megmutatkoznak az aktív korú segélyezettek számában és különösen az összlakossághoz viszonyított arányukban is. A legnagyobb lélekszámú térségközpontban – a vizsgálat időpontjában – majdnem ugyanannyian részesültek foglalkoztatást helyettesítő támogatásban, mint a 800 fős Öttömösön. Az előzőnél kevésbé látványos, de ugyancsak jelentős különbség figyelhető meg az összes többi település és a központ között. Ebben azonban, a földrajzi, gazdasági és társadalmikülönbségek mellett, a településeketérő szociál- és gazdaságpolitikai stratégiája is szerepet játszik. „300-an is volnának, szinte biztos, ha kökeményen évek óta nem azon dolgoznánk, hogy nem életforma a segélyen élés. (...) Az összes segélykeretünket kifütyülhetnék az ajtón és akkor mire megyünk vele? (...) Vannak a környékünkön is olyan települések, ahol 100 fölött van és mondjuk kétezerrel kevesebben vannak. Ott azt mondta a szociális ügyintéző, hogy ennyi az igény, ennyi pénz kell. Igaz, hogy sehova nem jutnak, meg volt már csödközeli állapotban az önkormányzat, na de hát ez nem lehet perspektíva!” (szociális és igazgatási ügyintéző.)

A települések többségében arról számoltak be, hogy 2009 óta lényegében nem, vagy csak kis mértékben, emelkedett a segélyezettek száma. Mindössze egy olyan település van, ahol az elmúlt években megduplázódott az aktív korúak ellátásában részesülők száma. Ez a növekedés minden bizonnyal a gazdasági válságnak tudható be, hiszen erről a településről sokan ingáztak a közeli megyeszékhelyre és a szociális ügyintéző elmondása szerint a segélyezési rendszerbe újonnan belépők javarészt nem helyi munkahelyeket veszítettek el. A térségközpont kivételével nem jellemző, hogy cserélődjenek az ügyfelek, legfeljebb újak jönnek, de „a régiek nem kopnak ki.” Az újak részint a városból kiköltözők, részint a pályakezdő fiatalok közül kerülnek ki. A segélyezettek többsége általános iskolai végzettséggel vagy legfeljebb szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezik. A fiatalok között már inkább a felsőfokú végzettség a jellemző, de általában ők azok, akik rövid időn belül kikerülnek a rendszerből. Emellett kevesen is vannak, hiszen a segélyezettek zöme a 40 év feletti korosztályhoz tartozik. A kimenetek közül a nyílt munkaerő-

⁵⁸ Tízszázalékos önrész szükségeltetik hozzá.

piaci elhelyezkedés a legkevésbé gyakori, így a többség foglalkoztatást helyettesítési támogatás helyett – átmeneti időre – valamilyen támogatott foglalkoztatásban részesül. Azon a településen például, ahol a legtöbb aktív korú segélyezett van, az elmúlt évben a 140 főből mindössze 5-6 embernek sikerült állandó munkahelyet találni.

A nemek szerinti megoszlás igen változatos képet mutat a foglalkoztatást helyettesítési támogatásban részesülők körében. A férfi–nő arány két-két településen vagy közel azonos, vagy a nők vannak többségben. Mindössze a legkisebb lélekszámú településen jellemző a férfitöbbség. Ez azért is érdekes, mert a korábbi kutatási eredmények szerint a munkanélküli segélyezettek között a férfiak voltak többségben. (LÁZÁR 2001, VIDA–VIRÁG 2010) Ezzel kapcsolatosan érdemes arra is kitérni, hogy amennyiben egy családban a férj és a feleség is jogosult lenne a támogatásra, akkor milyen megfontolásokból, és melyikük veszi ezt igénybe. Általánosságban elmondható, hogy erre vonatkozóan nincs tipikus stratégia, ugyanolyan arányban vannak olyan települések, ahol a nők kérik, mint olyanok, ahol a férfiak igénylik az ellátást. Ezt leginkább az dönti el, hogy adott településen kiknek nagyobb a hozzáférése az alkalmi munkához vagy a közmunkához, illetőleg ezek közül rövid távon melyik tűnik kedvezőbbnek. Ahol például az alkalmi munkák jellege miatt (fóliázás, répacsomózás, stb.) inkább a nőket keresik, ott a férfiak kérik a segítyt, így ők mennek közmunkára is. Ha a férfi máshol többet tud keresni, „akkor foglalkozzon a nő a papírdolgozókkal, meg ha behívják, akkor dolgozzon.” (szociális és igazgatási ügyintéző) Az adott helyzethez való rugalmas alkalmazkodás tehát minden esetben felülírja a tradicionális nemi szerepekre vonatkozó normákat. Mindazonáltal ezzel a dilemmával csak a segélyezettek kisebb része szembesül, lévén az ellátásban részesülők zömét az egyedülállók alkotják.

A foglalkoztatási helyettesítési támogatásban részesülők éppen a munkára való alkalmasságuk okán kerültek ebbe a kategóriába, de a gyakorlatban egy jelentős részük a tartós munkanélküliség következtében olyan pszichés és mentális állapotban van, amely már önmagában is megnehezíti a nyílt munkapiacra való visszatérést. Az orvosi papírokkal is alátámasztott pszichiátriai betegek aránya egyébiránt nem jelentős a segélyezettek között. Ugyanígy, a közösségi pszichiátriai ellátásban sem jelennek meg nagyobb számban. Ennek egyik oka az lehet, hogy a betegek sokszor, még a pszichiátriai kezelések előtt megakadnak a háziorvosnál, „mert való igaz, hogy nyugtatóval ez könnyen kezelhető még az első stádiumban” (közösségi pszichiátriai gondozó). Emellett a tartós munkanélküliek esetében nem a pszichiátriai betegség az első számú tünetcsoport, hanem inkább a szenvedélybetegségek, valamint az ehhez társuló testi és lelki kórképek.

A szakemberek beszámolóí szerint a pszichés problémák olyan vonatkozásban is megjelennek, hogy a tartós munkanélküliek körében egyre több a helyzetébe beletörődő, lelkileg kimerült, fásult ember. „Az a nemtörődöm, nem foglalkozom veled, teljesen belefáradtam a dolgokba és akkor inkább nézek ki a fejemből. Nem megyek utána, hogy hogyan és mi módon tudnék ebből kilábalni. Valahol ez a depressziónak az első lépcsője. Szokták mondani, hogy egy lépés vezet a kettő közt el, és azt az egy lépést nem mindegy, hogy előre tesszük meg vagy hátra.” (közösségi pszichiátriai gondozó) Egy korábbi kutatás megállapításai szerint ezeket a beállítódásokat, közérzeti és életvezetési mintákat a gyerekek akaratlanul is átveszik a szüleiktől. (LAKI 2007) Ezt a kistérségben dolgozó szakemberek is megerősítették. „És szerintem ebben az a félelmetes, hogy gyakran ez a gyerekeknél is látható már. Gyerekkori depresszió, motiválatlanság és hogy sokszor megfogalmazódik az a probléma, hogy motiválatlan a gyerek” (családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok szakmai vezetője).

A harmincnapos munkateszt teljesítésének lehetőségei és formái

A minden segélyezett számára kötelezően előírt harmincnapos foglalkoztatás a rendelkezésre állási támogatást felváltó bérpótló juttatás esetén került be először a jogszabályokba. Ezen az ellátás átnevezése sem változtatott, így a foglalkoztatást helyettesítési támogatás éves felülvizsgálata során minden segélyezettnek igazolnia kell, hogy az előző évben legalább 30 nap időtartamban közfoglalkoztatásban vett részt vagy egyéb kereső tevékenységet folytatott. Az önkormányzatok vagy a munkaügyi központ által felajánlott munka elfogadása nem új elem az aktív korú munkanélküliek segélyezésében, de az igen, hogy erről most már az érintetteknek többnyire maguknak kell gondoskodniuk. Miután a határozatok felülvizsgálata éppen a kutatás időpontjában zajlott, így a szakemberek még nem tudták pontosan, hogy emiatt várhatóan hányan fognak kiesni az ellátásból. Az mindenesetre tény, hogy az előző évhez képest mindenhol visszaesett a közfoglalkoztatás volumene, ebből adódóan nem tudnak minden segélyezettnek munkát biztosítani.

Ez a jogszabály nemcsak a segélyben részesülőkre, hanem a települési önkormányzatokra is jelentős terhet ró, lévén ők is abban érdekeltek, hogy emiatt senkinek ne kelljen megszüntetni az ellátását. *„Ha kizárják őket, akkor kéri a segélyt, ami ráadásul nem központi forrásból megy, hanem az önkormányzat saját bevételéből.”* (kirendeltség-vezető) A települések adottságai természetesen ebben az esetben is jelentősen behatárolják az önkormányzatok mozgásterét. A térségközpontban például több olyan alapítvány is van, ahol lehetőség van önkéntes munkavégzésre. *„Kötnek vele egy megállapodást és például olyan feladatot kap, hogy seperje fel valamelyik utcát naponta egyszer, és ha ezt megcsinálja egyszer, akkor rendben.”* (szociális és igazgatási ügyintéző). Egy másik településen az önkéntes munkalehetőséget a helyi rendelet módosításával tették lehetővé, igaz, itt erre a feladatra csak egy intézményt tudtak kijelölni. A „leszakadók táborához” tartozó településeken mindössze annyit tudnak tenni, hogy felhívják a figyelmet erre a jogszabályra. Konkrétan arra ösztönzik az embereket, hogy – amennyiben tudnak – vállaljanak valamilyen alkalmi munkát és beszéljék meg a munkáltatójukkal, hogy legalább arra az egy hónapra jelentsék be őket. Erre viszont semmilyen garancia nincs, így várhatóan biztos lesznek olyanok, akiket emiatt zárnak ki a segélyezésből. Szerencsére azért olyan település is akad, ahol a helyi gazdák vállalták, hogy egyszerűsített foglalkoztatással bejelentik a náluk dolgozó segélyezetteket.

„Tiszta udvar, rendes segély”⁵⁹

Az aktív korúak ellátása és a lakásfenntartási támogatás esetén a Szociális törvény lehetőséget ad az önkormányzatok számára, hogy a jogosultság egyéb feltételeként, előírják a lakókörnyezet rendezettségének biztosítását⁶⁰ is. A vizsgálatba vont települések több mint felében döntöttek úgy, hogy az ellenőrzés nehézségei és a tisztaságra vonatkozó normák viszonylagossága miatt ez a feltétel nem kerül be a helyi rendeletbe. *„Nem, nem. marhaságnak tartjuk. Nehéz ellenőrizni is, meg mit tudom én, nagyon vitatott dolog ez. Pontosan lehatározni, hogy most mi az, ami ápol, mi az, ami nem ápol. Nem lehet, na! Én szerintem. Egyik azt mondaná, aki kimegy ellenőrizni, hogy ez nem egészen ápol. A másik azt mondaná, hogy hát jól van, a harmadik azt mondaná, hogy ez teljesen el van hanyagolva.”* (alpolgármester). Volt, ahol azért nem választották ezt a megoldást,

⁵⁹ A címet a Délmagyarország c. napilap 2011. július 25-ei számából kölcsönöztem.

⁶⁰ Szt. 33.§ (7); 38.§ (9).

mert „itt a tisztaságra és a gondozottságra a 99 százalék ügyel”, valamint azt sem akarták, hogy ez „rosszul essék a lakosságnak” (jegyző).

Még azokon a településeken sincs célzott és szisztematikus ellenőrzés, ahol a lakókörnyezet tisztántartására vonatkozó előírás szerepel a helyi rendeletben. Mindkét helyen elsősorban a mezőőr dolga, hogy végigjárja a települések bel- és külterületét és jelezze, ha valahol elhanyagolt kerttel vagy portával találkozik, függetlenül attól, hogy az illető kap-e valamilyen rendszeres önkormányzati ellátást. Emiatt azonban még senkinek nem kellett megszüntetni vagy felfüggeszteni a segélyre való jogosultságát, az esetek többsége egy „barátságos felszólítással” le is záródik. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy akkor miért volt szükség ezt a helyi rendeletben, különis szabályozni. Az egyik válasz szerint „ez egy olyan fegyvertény vagy egy olyan lehetőség, amivel lehet a polgárra hatni.” (jegyző) Nyilvánvalóan ezzel az eszközzel nem általában a polgárookra kívánnak hatni, hanem csak a segélyben részesülőkre, mint ahogy ezt a másik településen konkrétan meg is fogalmazzák. „Ha többre nem tudunk jutni velük vagy nem tudunk belőlük többet kihozni, mint azt, hogy a saját területét, a saját portájának a közútig terjedő részét megnyesse, letakarítsa a járdát, kiirtsa a parlagfüvet, akkor ott nehezen tudunk mást elérni. (...) Ezt elmondjuk, benne van a határozatban, hogy ez az együttműködési kötelezettség formája és ez ugyanolyan, mint hogyha nem jelentkezik a munkaügyi központba, amikor menni kell, vagy a családsegítőbe.” (szociális és igazgatási ügyintéző)

„Ha nem tudunk jobbat adni helyette, akkor ne vonjuk meg!”

Az aktív korúak segélyezési feltételeinek további szigorítását, nevezetesen a segély összegének a csökkentését egyöntetű ellenérzésekkel vagy legalábbis fenntartásokkal fogadták a szakemberek. Mindössze egy olyan megkérdezett volt, aki helyeselte a döntést, arra hivatkozva, hogy csak az egyéni felelősségen túl kell a törvénynek belépni, illetve a közösségi segítőtálonak beavatkozni. Voltak, akik a szigorítással elvben egyetértenek, de ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy sokak számára ez a társadalomból való le-, illetve kiszakadással jár együtt. „Természetesen ez egy nagyon nehéz terep, mert vannak olyanok, akik önhibájukon kívül kerülnek hátrányos helyzetbe. Rájuk meg kell próbálni, úgy odafigyelni, hogy ne szakadjanak le a társadalomtól. Nehéz ezt megkülönböztetni, mert itt Magyarországon nincsenek látható jövedelmek” (jegyző). Ugyanebben a körben jelentik meg az a vélemény is, mely szerint a segély összegének a csökkentésével nem lehet leszoktatni az embereket a segélyről. „Ettől még nem lesznek kemény munkaerő” (alpolgármester). A szigorítás céljával egyetértők között olyan is van, aki a szociális ellátórendszer visszaszorítását az ország versenyképességének növelése és az öngondoskodásra nevelés miatt tartaná jó ötletnek, de a konkrét esetet illetően már kissé elbizonytalanodik: „Egyet is értek vele, meg nem is. Nekem jogászként egy kicsit ez erős, de amúgy meg...” (munkaszervezet-vezető).

Azok, akik már azzal a sokat hangoztatott vélekedéssel sem értenek egyet, hogy a segélyezés szoktatta le az embereket a munkáról, még határozottabban foglalnak állást a mostani szigorítással szemben. Van, aki a kötelességek teljesítéséhez szükséges feltételek meglétét hiányolja. „Az egy dolog, hogy az egyik oldalról csökkentik az ellátási összegeket, de a másik oldalról akkor olyan feltételeket is jó volna teremteni, ami esélyt ad annak, hogy kikerüljön valaki az ellátási rendszerből. (...) lehet, hogy Pesten működik ez az elmélet, meg ott azért hamarabb talál munkát, aki munkát keres, mint egy ilyen településen, ahol esélye sincs a dolognak.” (szociális igazgatási ügyintéző) Mások az időzítést tartják rossznak, mondván nem most volt itt az ideje a csökkentésnek. Nemcsak a romló gazdasági és munkapiaci körülmények miatt, hanem azért sem, mert

már elmúltak azok az idők, „amikor úgymond idézőjelben, jó volt segíyesnek lenni.” (szociális igazgatási ügyintéző) Ugyanakkor az is megfogalmazódik ezzel kapcsolatban, hogy ebben a „bőkezű” segélyezési időszakban sokkal inkább stigma volt a munkanélküliség, mint napjainkban.

Arról nem is beszélve, hogy akik csak ebből élnek, azoknak sokkal nehezebb lesz. Többen is megfogalmazták, hogy a legnagyobb érvágást pont azoknál fogja jelenteni a csökkentés, akik még vagy már nem jogosultak társadalombiztosítási és nyugdíjszerű ellátásokra, ugyanakkor nem képesek dolgozni. A térségközpont kivételével mindenhol jellemző, hogy a segélyezettek egy része nem rendelkezik kiegészítő jövedelemmel, ők azok, akik még alkalmi munkát sem tudnak (mások szerint akarnak) vállalni. Emellett van olyan település is, ahol – a szociális ügyintéző elmondása szerint - már kiszűrték azokat az embereket, akik dolgoztak a segély mellett. Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban, a csökkentés elleni érvek sorában megjelennek a segélyezettek szimbolikus veszteségei, az emberi méltósághoz fűződő alapjogok csorbulásai is. „(...)ezt nyugodtan mondhatom, hogy ezt megaláznak tartom. Erre szebb szót nem találni.” (polgármester)

A tartós munkanélküliek visszailleszkedését segítő helyi gyakorlatok

A közfoglalkoztatás keretei és formái

A 2011-ben bevezetett, rövid idejű, napi 4 órás közfoglalkoztatás 2012-ben már megszűnt, így az önkormányzatok már csak 6 órában foglalkoztathatják a segélyben részesülő munkanélkülieket. Ez utóbbi az önkormányzatoknak több pénzbe kerül, hiszen a felmerülő költségek 30 százaléka rájuk hárul, míg a négyórás közmunka esetében csak öt százalék volt az önrész. Ebből adódóan szinte minden településen jelentősen csökkent a közfoglalkoztatottak száma. (Azon a településen például, ahol a legtöbb segélyezett van, 2011-ben még több mint 100 főt tudtak foglalkoztatni, 2012-ben pedig már csak 70-et.) A kistérségi szinten koordinált Start mintaprogramban⁶¹ viszont 100 százalékos az állami támogatás, de ez még nem jelenti azt, hogy az egy személyre megállapított költségkeretet⁶² ne kellene az önkormányzatoknak kiegészítenie. A munkavégzéshez szükséges eszközök beszerzésén túl, még a dolgozók útiköltség térítésének megfizetése is az önkormányzatokra hárul. A három különböző programelemből álló közmunkaprogram gyakorlatilag úgy működik, mintha három különböző projekt lenne. A legnagyobb volumenű földút-karbantartó programban a kistérség összes önkormányzata részt vesz, itt 95 főt foglalkoztatnak. A faiskolai programban már csak 5 önkormányzat érintett, itt 32 fő dolgozik. A legszűkebb körű mezőgazdasági projektekre is majdnem ugyanennyi embert (31 fő) vettek föl, így a homokháti kistérségben közel 160 regisztrált álláskeresődolgozik ebben a programban. A korábbi országos közmunka programoktól eltérően semmilyen kikötés nem volt a foglalkoztatottak összetételére vonatkozóan, de az önkormányzatoknak nyilvánvalóan az volt az érdekük,

⁶¹ A 2012. március 1-jével indult Start mintaprogram egy ún. meghívásos pályázat volt, melyen csak a hátrányos helyzetű kistérségek vehettek részt. Voltaképpen nem is pályázni kellett, mindössze egy kérelmet írni a mintaprogram megvalósítására. A programok lebonyolítását és koordinálását a megyei kormányhivatalok munkaügyi központjai végezték. Miután a Belügyminisztérium nem engedélyezte a mórhalmai kirendeltség számára, hogy a Start mintaprogramról bármilyen tényt, adatot vagy véleményt szolgáltatasson a kutatás számára, így a programról csak közvetett forrásokból – a kistérségi közmunkaszervezőtől, valamint a települési önkormányzatoktól – tájékozódhattam.

⁶² A Homokháti Kistérség Többcélú Társulásához eljuttatott hivatalos levél szerint az egyes projekteken szereplő fajlagos költség nem haladhatja meg a 120 000 Ft/hó összeget.

hogy minél több aktív korú segélyezettet tudjanak ide bevonni. Ennek ellenére a programban résztvevők többsége nem a foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesülők közül kerül ki.

A Start mintaprogram a napi munkaidőt és a foglalkoztatás időtartamát tekintve is eltér az önkormányzati közfoglalkoztatástól. Amíg a közmunkaprogram napi 8 órára és 11 hónapra szól, addig az önkormányzatok jellemzően csak két, három, illetve négy hónapra tudják alkalmazni a közmunkásokat. Ezt minden esetben a munkaügyi központ helyi kirendeltségénél kell kérelmezni, ők azok, akik meghatározzák az egyes önkormányzatoknak járó éves támogatási keretet. A felhasználást illetően viszont az önkormányzatok lehetőségei erősen behatároltak, hiszen a rendelkezésükre álló összeget úgy kell beosztani, hogy a lehető legtöbb embert bevonják a közmunkába, már csak a 30 napos jogszerző idő megszerzése miatt is. Ezt az állandó körforgást azonban senki sem szereti. Az önkormányzatok azért nem, mert nagyon sok adminisztrációval jár. *„Ez, hogy sűrűn veszünk fel embörkéket, ez dupla munka. Hát itt egy éven belül 3-4 felvétel az rengeteg, nagyon sok. Adatfelvétel, szerződés kötés, szabadságok kiszámítgatása, munkaköri leírások elkészítgetése”* (igazgatási ügyintéző). Nem is beszélve arról, hogy egy hét alatt kell az előirányzott létszámot összetoborozni, a szükséges orvosi, alkalmassági vizsgálatokat elvégezni, a dolgozókat bejelenteni, stb.

A rövid időre szóló foglalkoztatási forma talán az önkormányzati intézmények számára jelenti a legnagyobb nehézséget. *„Na most, amikor vegyszerekkel, tisztítószerekkel kell dolgozni, akkor ezeknek a szabályoknak a betartása, betartatása a 3 hónapig vagyok itt című gondolatmenet mentén nem könnyű. Nem könnyű a munkáltatói oldalról sem, de nem könnyű a másik oldalról sem. Azt mondani, hogy 3 hónapig vállalom a felelősséget, 3 hónapig tartom a színvonalat az én munkaterületemen”* (tagintézmény-vezető). Az intézményvezetők éppen ezért ragaszkodnak az egyszerű (vagy többször) már bevált dolgozókhoz és még az év elején egyeztetik az önkormányzatokkal a munkaerő-igényeket. De míg 2011-ben az volt az irányelv, hogy minden ciklusban újakat foglalkoztassanak, 2012-től ez úgy változott, hogy már lehet szinte folyamatosan, akár egy éven keresztül is visszahozni az embereket. Az önkormányzatok vezetői szerint sokkal hatékonyabb lenne, ha szabad kezet kapnának a támogatás felhasználásában, a munka ütemezésében és megszervezésében is. *„Azt el kell felejteni, hogy ilyen egy hónapra meg két hónapra lehessen alkalmazni, meg négy órában. Ha legalább egy 8-10 hónapot tud az önkormányzat valakit alkalmazni, akkor az az ember beválik, akkor már látja azt, hogy 8 hónapig biztos a megélhetése”* (polgármester).

A segélyezettek többsége a települések rendben tartásán, az intézmények felújításán vagy karbantartásán dolgozik. A másik nagy foglalkoztató a többcélú társulás által működtetett integrált szociális intézmény, melynek keretében jellemzően az idősellátás területén alkalmaznak - ebédkihordás, konyhai kisegítés, takarítás – közmunkásokat. Ezekben a „bizalmi” állásokban azonban jóval kevesebben dolgoznak és nehezebb is bekerülni. Nem meglepő módon a legváltozatosabb munkákat a térségközpont kínálja, ahol például pályázatiírói munkakörben is lehet közmunkát végezni. Emellett itt kerülhetnek a legközelebb a „munka világához”, hiszen még a környék idegenforgalmi nevezetességének számító Erzsébet fürdőben is dolgoznak közmunkások: medencetakarítóként, hostessként, kabinosként.

A minimálbér minimálbére

A munkaképes, de nem dolgozó segélyezettek esetében a térségben dolgozó szakemberek egyöntetűen úgy gondolják, hogy jogos és indokolt a viszonyossági elv érvényesítése, vagyis a segély munkavégzéshez kötése. A minimálbér és a közfoglalkoztatási bér megkülönböztetését viszont minden megkérdozett rossznak, megalázónak és „munka ellenőztőnzőnek” tartotta.

Az alacsony közfoglalkoztatási bérekkel a jogalkotó feltételezhetően a nyílt munkapiaci elhelyezkedést kívánta ösztönözni. Egy hátrányos kistérségben azonban a munkába állás járulékos költségei sokszor elmosás a két bértípus közötti különbséget. „...*de ha most be kellene utaznia Szegedre, akkor az időkiesés, ami naponta 3 óra is lehet, miatt nem éri meg, hogy most 6 ezer forinttal többet kap, ha a foglalkoztató kifizeti a bérletet, mert nagyon gyakori probléma, hogy az utazást nem fizetik ki. (...) illetve egy termelőüzemben azért más dolgozni, mint az önkormányzatnál el teszek-veszek.*” (kirendeltség-vezető) A település vezetői közül többen is megfogalmazták, hogy ennyi pénzért nem várhatnak el 100 százalékos munkateljesítményt. Az „*önkormányzati teszek-veszek*” hatékonysága így sokszor még a településüzemeltetési feladatok zavartalan el látásához sem elegendő. A térség egyik településén még azzal is egyetértének, ha kevesebb lenne az állami támogatás, de a törvény lehetőséget adna az önkormányzatok számára, hogy a közfoglalkoztatottak bérét a saját forrásaiból kiegészítse. Itt a közmunkások motiválását annyira fontosnak tartják, hogy bizonyos esetekben – keresve a kiskapukat – ezt már most is megteszik. „*(...) ha nagyon azt akarjuk, hogy komolyabb munkát végezzenek, hogy hát most... hivatalosan nem mondom, de a feleségének kötünk munkaszerződést és akkor ő kap 30 ezer forintot. Vagy mit tudom én, a nagykorú gyermekét foglalkoztatjuk, és könyvel, és nem jön be dolgozni.*” (polgármester) Ugyanezen település önkormányzata még a közmunkások útiköltségének 86 százalékát is a saját költségvetéséből fedezi, lévén erre sem a Start mintaprogram, sem az önkormányzati közfoglalkoztatási rendszer nem biztosít lehetőséget.

Az alacsony bérek ellentételezésének másik módja a végzett munkával szembeni elvárások csökkentése, a követelmények „felpuhítása”. Valószínűleg ez is szerepet játszik abban, hogy a közmunkások esetében a rendkívüli felmondásra nagyon ritkán és csak valóban indokolt esetekben kerül sor. „*(...) mert hogy elfelejtett elmenni dolgozni, aztán másnap se ment, harmadnap se ment. Vagy volt olyan, aki olyan állapotban érkezett oda, hogy nem tudta, hogy oda éppen akkor miért ment.*” (szociális és igazgatási ügyintéző) Arról sem szabad azonban elfeledkezni, hogy az önkormányzatok igyekeznek a várható kockázatokat már előre „beárazni”, így a legproblémásabbnak ígérkező segélyezetteket eleve nem is alkalmaznak. „*Vannak olyanok, akiket soha nem tudunk fogni beemelni, mert az viszont nem cél, hogy ahol munkalehetőség van, ott mondjuk három embert lekössön. Arra figyelni, hogy megjelent-e reggel, hogy alkoholszonda, hogy attól kelljen félni, hogy valami üzemi balesetet okoz vagy munkabalesetet.*” (szociális és igazgatási ügyintéző) Emellett a közfoglalkoztatást végző intézmények vezetői a munkaidőt is kellő rugalmassággal kezelik, arra törekedve, hogy a segélyezett össze tudja egyeztetni a napi munkát és az egyéb teendőket. „*Tehát ha valaki a 6 órát szeretné, mert akkor behozza a gyereket, itt ledolgozza a 6 óráját, bevásárol, elmegy a gyerekért és akkor együtt mennek haza. Van, aki azt szeretné, hogy ledolgozza a 8 órát, nyilván nem szabályos, tehát erről nem beszélünk, és nyilván ezt mi írjuk, ő is, én is. (...) Ha tud, el tud menni valahová feketemunkát végezni, tehát ezt nyilván muszáj így kezelni.*” (tagintézmény-vezető)

A közfoglalkoztatási bérrel szemben megfogalmazott másik kritika az egyenlő bánásmód megsértésére, a közmunkások hátrányos megkülönböztetésére vonatkozik. „*Attól függően, hogy miről beszélünk, attól függően változik a munkának az értéke. Holott valószínű, hogy ha egy parkgondozóról beszélünk, akkor tökmindegy, hogy annak a Kft-nek a munkaviszonyban foglalkoztatott alkalmazottja, annál a Kft-nél dolgozó közfoglalkoztatott, vagy a bírságot meg nem fizető szabálysértő*”⁶³ (szociális és igazgatási ügyintéző). A közfoglalkoztatottak esetében azonban

⁶³ A szabálysértési törvény értelmében 6 órás, ún. közérdekű munkával is ki lehet váltani a szabálysértőre kirótt

nemcsak az „egyenlő munkáért egyenlő bér” alapelv sérül, de a jogszabály még azt is kizárja, hogy a közmunka mellett bármilyen egyéb juttatásban vagy bérezésben részesüljenek. *„Tehát nem teheti azt meg, hogy 4 órakor, amikor leteszi a munkát, elmegy még máshova dolgozni. Ebből ki vannak zárva, és ezen talán érdemes lenne... nem látom ebben a rációt, hogy miért szükséges ez.”* (közmunka szervező)

A kistérségi szakemberek a heti bérezést illetően szinte csak rossz tapasztalatokról tudtak beszámolni. A rövid távú foglalkoztatáshoz hasonlóan ez az intézkedés is az önkormányzatok bürokratikus terheit növeli, nem is beszélve az érintettekről, akik számára követhetetlen és átláthatatlan a heti bérkifizetés ellátási rendje.⁶⁴ A Start mintaprogramban résztvevők esetében ez a feladat nem az önkormányzatokra, hanem a kistérségi munkaszervezetre hárul. A közmunkások pedig leginkább arra panaszkodnak, hogy még ezt a kevés pénzt sem tudják egyben kezelni. Többen is voltak, akik éppen emiatt utasították vissza a felajánlott közmunkát. A törvény erre ugyan nem ad lehetőséget, de van olyan önkormányzat, ahol a közmunkások kérését figyelembe véve, csak a hónap végén fizetik ki a bért. (Addig az önkormányzat pénztárában őrzik.)

„Hát hova illesszem én öt be?”

Az aktív korúak ellátásán belül a rendszeres szociális segély jogosultsági feltételei változtak a legkevesebbet az elmúlt években. A munka helyett együttműködésre kötelezettek⁶⁵ csoportjába azok tartozhatnak, akik a rájuk vonatkozó nyugdíjkorhatárt öt éven belül betöltik, egészségkárosodottak vagy egyedül nevelik 14 év alatti gyermeküket/gyermeküket, és lakóhelyükön a gyermekek napközbeni ellátása nem biztosított. Ezen túl, az önkormányzatok a helyi rendeletükben még tovább bővíthetik ezt a kört, pontosan nevesítve, hogy milyen egyéb feltételek⁶⁶ megléte esetén kerülhet át valaki ebbe a kategóriába. Ezzel a lehetőséggel a kistérségben több település is élt, minden esetben a segélyezettek egészségi állapotával összefüggésben. Az egyik helyen az egészségkárosodás mértékét levitték 30 százalékra, így ez az egyetlen település, ahol a többség nem a Szociális törvényben nevesített jogcímen, hanem az önkormányzati rendeletben foglaltak miatt részesül ebben az ellátásban. Erre azért került sor, mert volt egy olyan pszichiátriai beteg, aki – az állapota miatt – nem tudta teljesíteni a munkaügyi központtal az együttműködést. A másik két település helyi rendeletét úgy módosították, hogy amennyiben valaki kétszer is alkalmatlan minősítést kap az orvosi vizsgálaton, úgy átkerülhet a rendszeres szociális segélyezettek közé. Hiába azonban némely önkormányzat rugalmassága, a korábbi, 55 éves korhatár eltörlése miatt⁶⁷ mindenhol csökkent a rendszeres szociális segélyben részesülők száma. Van olyan település is, ahol egyetlen segélyezett sem felelt meg a törvényben előírt követelményeknek, így itt

bírságot. Így az is előfordulhat, hogy a szabálysértést elkövető 6 óra alatt keres annyit, mint a közfoglalkoztatás keretében dolgozó mondjuk 3 nap alatt vagy 5 nap alatt, a minimálbéren dolgozó meg három nap alatt. Ez ott jelent súlyos problémát, ahol ugyanazon munkáltató foglalkoztatja a különböző jogviszonyban álló alkalmazottakat. A kisebb településeken jellemzően ez a helyzet.

⁶⁴ A már előzőekben említett ombudsmani jelentés is a heti bérkifizetést tartja az egyik legfőbb anomáliának és egyben megoldandó feladatnak az új közfoglalkoztatási rendszerrel kapcsolatosan. Forrás: *Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-3025/2012. sz. ügyben.* <http://www.ajbh.hu/allam/jelentes/201203025.rtf> Hozzáférés: 2013.01.07.

⁶⁵ A korábban minden munkaképes korú segélyezett számára kötelezően előírt beilleszkedési programban való részvétel 2009 óta már csak a rendszeres szociális segélyben részesülőkre vonatkozik.

⁶⁶ Szociális Törvény 37.§ (d)

⁶⁷ 2012. január elsején lépett hatályba az a rendelkezés, amely eltörlölte az 55 éves korhatárt.

mindenki foglalkoztatást helyettesítési támogatást kap. A települési szakemberek elmondása szerint a visszaminősítés váratlanul és kellemetlenül érintette a rendszeres segélyezetteket. A többségük úgy gondolta, hogy ők már védett korban vannak.

A rendszeres szociális segélyezettek az életkorukból és/vagy egészségi állapotukból adódóan még a napszámos munkák piacán is hátrányos helyzetben vannak. Az ún. beilleszkedést segítő programok célja így sok esetben az együttműködési készség fenntartása, vagyis a formai követelményeknek való megfelelés. A háromhavonkénti találkozás elmulasztása elvben okot adhatna a segélyezési rendszerből való kizárásra, de erre egyik településen sem került sor. A szociális szakemberek többnyire rugalmasan kezelik az előre megbeszélt időpontokat. Az együttműködési kötelezettséget így akár egy csoportos foglalkozáson való részvétellel, akár egy családlátogatással is teljesítettnek veszik. A beilleszkedési programok tartalommal való megtöltéséhez semmilyen segítséget nem kapnak az intézmények, igaz ez nem is elvárás. *„Tavaly volt egy ilyen ellenőrzésem, bejött egy szakember, egy jogi végzettségű öltönyös úr, aki miután megfogta az első lapot, azt mondtam, hogy egy nagyon érdekes esetet fogott meg és erre azt mondta, hogy nekem egy egyszerűt tessék adni. Ez tulajdonképpen az illető lelkesedésére van bízva, hogy csinálja vagy nem csinálja, mert még az ellenőrző szerv sem tudja.”* (családgondozó) Egyértelmű és számon kérhető szakmai standardok híján a szakemberek mást-mást gondolnak a beilleszkedési programok céljáról. *„...ahányan leülünk annyiféle szakmai tartalommal töltjük meg, annyiféle dolgot gondolunk, ezt majd valamikor az év végén, egy statisztikai program összeadja. A krumplifőzeléket a paradicsomlevesrel meg a tortával. Magyarul itt vannak ezek a vacakok. Ez semmit nem ér. Annyit ér, amennyit az a szakember, aki ott ül.”* (családgondozó) Van olyan, aki elsősorban az anyagi problémák megoldásában próbál segídekezni, van, aki a segélyezettek izolációját szeretné oldani, míg mások inkább a családi-kapcsolati problémákat, illetve az ebből adódó erőforrásokat helyezik előtérbe. Azok a szakemberek viszont, akik ehhez nem rendelkeznek megfelelő tudással, tapasztalattal, nagyon gyakran azt élik meg, *„hogy bejön valaki, ő is ül és mosolyog, én is ülök és mosolygok és nem tudunk egymással mit kezdeni”* (családgondozó).

Összegzés

Az új, erősen centralizált közfoglalkoztatási rendszer nem sok teret hagy az önkormányzatok kezdeményező-készségének és kreativitásának, így a vizsgált települések stratégiáit elsősorban a törvényben előírt követelményeknek való megfelelés, valamint az intézmények zavartalan működésének a biztosítása határozza meg. Ezt a sikeres önkormányzatok egyértelműen viszszaépésként, az eddig elért eredményeik és erőfeszítéseik megkérdőjeleződéseként élik meg. A nehezebb helyzetben lévő önkormányzatok hátrányai pedig tovább fokozódnak, lévén itt nemcsak a munkalehetőség kevesebb, hanem még a 30 nap teljesítéséhez szükséges feltételek biztosítása is gondot okoz.

Az aktuális jogszabályok meghatározta kereteken túl, a helyi szociálpolitikai gyakorlatokat a lokális társadalom által létrehozott normák és szokások, valamint a települések társadalmi és gazdasági helyzetében megmutatkozó különbségek is befolyásolják. A mórachalmi kistérség segélyezési politikáját a szezonális és alkalmi munkák viszonylagos bősége és az a makacs közvélekedés határozza meg, amely szerint *„aki szorgos, dolgoz és akar, az azért el tud menni, és tud itt-ott-amott kapálgatni, dolgoztatni.”* Ebből adódóan, különösen a relatíve jobb helyzetű településeken, az aktív korú munkanélkülieket szinte automatikusan az érdemtelen szegények

kategóriájába sorolják be. A szegények társadalmán belüli törésvonalak azonban nem annyira a fizetett munkavégzésben való részvétel mentén írhatók le, hanem inkább aszerint, hogy a helyiek szemében ki számít megbízható munkaerőnek. A városokból kimenekülő szegények többnyire nem, így ők még a közösségi szolidaritás biztosította erőforrásokból és az alkalmi munkalehetőségekből is kimaradnak.

Ezek a törésvonalak a térség települései között is megfigyelhetőek, így a gazdasági és társadalmi szempontból kedvezőbb helyzetű településeken igyekeznek minden létező pályázati lehetőséget kihasználni a munkanélküliek foglalkoztatására. Ugyanakkor itt a legerősebbek a segélyellenes attitűdök és az a meggyőződés is, amely a település fejlesztését, az ehhez szükséges önerő biztosítását fontosabbnak tartja a szociális kiadásoknál. Innen nézve, a lemaradók táborához tartozó települések maguk is felelősek a helyzetükért, hiszen túl sok pénzt költenek segélyezésre. Ezek a különbségek a települések közfoglalkoztatási gyakorlatában is megmutatkoznak. A közmunkások bérének önkormányzati forrásból való kiegészítése, az útiköltség átvállalása vagy a rugalmas munkaidő biztosítása éppen azokra a „szociálisan érzékeny” településekre jellemző, ahol sok a segélyezett és még a térségi átlagnál is kevesebb a munkalehetőség. A szegénységben élők megkülönböztetésére alkotott kategóriák tehát alapvetően befolyásolják a különböző csoportokba kerülő egyének/családok szociális erőforrásait és integrációs lehetőségeit.

Végezetül fontos megjegyezni, hogy az aktív korúak segélyének csökkentésével, valamint a közfoglalkoztatási jogviszony hátrányos megkülönböztetésével egyetlen településen sem értettek egyet. Ebből következően mindenhol megfigyelhető az a tendencia, hogy az önkormányzatok valamilyen módon kompenzálni próbálják az aktív korúak segélyezésének szigorodó szabályozását. Ennek egyik jele az az elnéző-megengedő attitűd és gyakorlat, amely csak a legvégső esetben használja ki a rendszerben meglévő szankcionáló elemeket. A településeknek nyilván nem érdekük az ellátatlanok számának szaporítása, de emellett érzékelhetően megnőtt a segélyezettekkel szembeni szolidaritás, az érintettek emberi méltóságára való hivatkozás is. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AKERLOF, G. – SHILLER, R. 2011: *Animal Spirits avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban*. Budapest, Corvina Kiadó.
- BAJMÓCZY, P. (2001): A tanyaközség útja a népesedési adatok tükrében. In Duró A. (szerk.): *Zákányszék földje és népe az ezredfordulón*. Zákányszék. 65–91.
- BELUSZKY, P. – SIKOS T, T. 2007: *Változó falvaink*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ
- CSATÁRI, B. – KANALAS, I. 2006: A homokhátsági tanyák jelene és területi jellemzőik. *A Falu* 2006. 2. sz. 27–34.
- DURÓ, A. 2001: Mórahalom. In Váradi M. (szerk.): *Megélhetési stratégiák Magyarországon az agrártérsegekben*. Budapest, MTA RKK, Vidékfejlesztési Horizontális Műhely. 47–68.
- DURÓ, A. 2005: A tanyai társadalom. In Takács A. (szerk.): *Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések 3. füzet A Homokhátsági tanyák társadalmá és szociális problémái*. Kecskemét. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet. 2–16.
- DURÓ, A. 2011: Zákányszék. In BELUSZKY P. – SIKOS T, T. (szerk.): *Változó falvaink*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KAPITÁNY, Á. – KAPITÁNY, G. 1983: *Értékrendszereink*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- KISSNÉ NOVÁK, É: 2001: Értékek és generációk kapcsolata a múltban és a jelenben. In Duró A. (szerk.): *Zákányszék földje és népe az ezredfordulón*. Zákányszék. 91–113.

- KOVÁCS, K. – VÁRADI, M. (2007): Régi és új szegénység a Homokhátságon. *A Falu* 2007. 4. sz. 37–52.
- LAKI, L. (2007): Vidék, falvak és a szegénység. *A Falu* 2007. 4. sz. 17–25.
- LÁZÁR, GY. (2001): A munkanélküli ellátásokban részesülők létszáma és jellemzői. In Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2001*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont. Budapest, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány.
- LEOPOLD, L. 1995: Elmélet nélkül. In Nagy E. – Némedi D. – Tóth P. (szerk.): *Magyar Szociológiatörténeti Szöveggyűjtemény I. kötet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- LOVAS KISS, A. 2006: *A rendszerváltozás utáni gazdálkodói magatartásformák és üzemszervezetek néprajzi vizsgálata*. Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda. <http://vmek.oszk.hu/05100/05168/05168.pdf>. Hozzáférés: 2012.07.15.
- MATULA, A. 2005: A tanyai társadalom tipológiája és életkörülményei. In Takács A. (szerk.): *Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések 3. füzet. A Homokhátsági tanyák társadalma és szociális problémái*. Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet. 50–89.
- SPÉDER, ZS. 2002: *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.
- VIDA, A. – VIRÁG, T. 2010: Közmunka és napszám. Foglalkoztatás és szociális helyzet Dél-Békésben. *Esély* 2010. 1. sz.
- VIRÁG, T. 2010: *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén*. Budapest, Akadémiai Kiadó.